

TOLSTOJ / VOJNA IN MIR / DOLGI ESEJ

Kdo ima jutrišnji dan leta 1812?

*Lev Tolstoj in Vojna in mir kot prizma moči, svobode in odgovornosti
Primerjava človeka in institucij od Ruskega cesarstva do Evrope in
Severne Amerike*

OSREDNJE VPRAŠANJE

Koliko človekovega jutrišnjega dne je v resnici njegovega?

V dialogu z Žepnim vodičem po kapita(fevda)lizmu, Emil Venn 2026

Emil Venn 2026

Kazalo

Povzetek

Uvod: zakaj leto 1812 še vedno govori o nas

- 01 Tolstoj pred Vojno in mirom: položaj, motivi, vrednote in kratek zemljevid romana
- 02 Kako bomo gledali: človek med motivom, institucijo in posledico
- 03 Rusko cesarstvo: kmetija, posestvo, vojska in koledar, ki ga deliš z oblastjo
- 04 Psihologija: človek najprej ravna, potem si razloži, kdo je
- 05 Družba: položaj, ugled, vera in mreže kot nevidna infrastruktura
- 06 Ekonomija: presežek, rezerva, dolg in sposobnost preživeti napako
- 07 Mehanika zgodovine: ukaz, trenje, povratna zanka in milijon majhnih odločitev
- 08 Ukrajinske dežele: različni imperialni režimi, različna pravila igre
- 09 Slovenski prostor med Avstrijskim cesarstvom in Ilirskimi provincami
- 10 Zahodni lok leta 1812: Prusija, Francosko cesarstvo, italijanski prostor, Španija in Združeno kraljestvo
- 11 Združene države Amerike leta 1812: ena republika, več režimov svobode
- 12 Nova Španija leta 1812: Mehika med Španijo, ZDA in evropsko vojno
- 13 North sreča Tolstoja: pravila igre in življenje v ponedeljek
- 14 Družina, ženske in nevidna ekonomija vsakdana
- 15 Dvanajst jutrišnjih dni: primerjava navadnih življenj
- 16 Svoboda kot praktična kapaciteta
- 17 Kaj leto 1812 pove o prehodu v modernost
- 18 Kaj lahko Tolstoj vidi, česar tabela ne more - in kaj tabela vidi, česar Tolstoj ne more
- 19 Sklep: ali smo našli navadnega človeka leta 1812?

Izbrana literatura in viri

Povzetek

Leto 1812 je v evropskem spominu leto Napoleona, Moskve, umika in požara. V spominu Združenih držav Amerike je začetek vojne z Združenim kraljestvom. V Španiji je leto ustave iz Cádiza in boja za politično legitimnost sredi vojne proti Napoleonovemu Francoskemu cesarstvu. V Novi Španiji, na prostoru današnje Mehike, je leto obleganja Cuautle in nadaljevanja upora proti španskemu kolonialnemu redu. Hkrati se na severni meji Nove Španije, v španski Floridi in ob ameriški Louisiani že prepletajo španski, ameriški in uporniški interesi. V spominu navadnega človeka pa leto nima takšne oblike. Kmet ne živi v poglavju učbenika. Živi v ponedeljku. Poskuša vedeti, ali bo jutri oral, kdo bo zbolel, koliko žita bo ostalo po dajatvah, ali bo sin doma in kdo ima pravico spremeniti njegov načrt.

Ta esej bere Tolstojevo Vojno in mir kot osrednjo literarno prizmo in mikroskop za vprašanje, kako nastajajo človeško ravnanje, družbeni red in zgodovinske posledice. Tolstoj pokaže človeka od znotraj: telo, sram, ponos, ljubezen, vero, strah, navado, samoprevaro in nenadne preobrate. Zgodovinopisje doda institucije, pravo, posest, vojno, davke in regionalne razlike. Ekonomija vpraša, kdo ustvarja presežek, kdo nosi tveganje in koliko rezerve ostane po obveznostih. Sociologija pokaže mreže položaja, družine, skupnosti, cerkve, trga in države. »Mehanika« pa vse to bere kot sistem sil, trenja, povratnih zank, prenosov ukazov in omejenih zmogljivosti.

Primerjava se začne v Ruskem cesarstvu in na ukrajinskih deželah, nadaljuje skozi slovensko govoreče dežele Avstrijskega cesarstva in Ilirske province, nato se pomakne skozi Kraljevino Prusijo, Francosko cesarstvo, razdeljeni italijanski prostor, Španijo in Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske. Čez Atlantik primerja Združene države Amerike po severovzhodu, jugu in zahodu ter Novo Španijo na prostoru današnje Mehike, predvsem skozi njeno razmerje s Španijo, ZDA in evropsko vojno. Ne išče civilizacijskega zmagovalca. Išče različne načine, kako pravo, zemlja, delo, vojna, država, družina in trg v istem letu razporedijo človekov jutri.

Pri ukrajinskih deželah bom zaradi jasnosti dosledno govoril o Ukrajincih in ukrajinskih deželah, ne glede na to, ali so leta 1812 živeli pod Ruskim ali Avstrijskim cesarstvom. Za našo analizo je pomembneje, pod katerimi pravili, zemljiškimi režimi in upravnimi verigami so živeli, kot kako jih je posamezna imperialna administracija poimenovala.

Osrednje merilo eseja je praktična razpoložljivost prihodnosti. Svoboda ni prazen koledar. Človeško življenje je sestavljeno iz obveznosti do otrok, partnerja, skupnosti, države, pogodbe in dela. Pomembno je, ali so zahtevki do prihodnosti vidni, omejeni, predvidljivi in izpodbojni; ali človek lahko odide, ugovarja, odnese s seboj svoje pravice in preživi napako. Bogastvo se v tej luči pokaže tudi kot sposobnost preživeti več napačnih odločitev. Oblast pa kot sposobnost ustvariti zavezujoč zahtevek do časa, dela, telesa, premoženja ali možnosti drugega človeka.

Esej zato ne išče enega odgovora na vprašanje, kdo je »svobodnejši«. Išče sestavo svobode. Primerja, kdo lahko odloča o jutrišnjem dnevu, kdo nosi posledice, kadar načrt odpove, in kako se milijoni majhnih odločitev sestavijo v dogodek, ki ga zgodovina kasneje poimenuje z enim letom.

Uvod: zakaj leto 1812 še vedno govori o nas

Nekatera leta se v zgodovini skrčijo v simbol. 1812 je eno od njih. Na zemljevidu Ruskega cesarstva vidimo puščice Napoleonove Grande Armée, Borodino, Moskvo in umik. Na zahodu Evrope vidimo Francosko cesarstvo na vrhuncu ter Kraljevino Prusijo in Avstrijsko cesarstvo, ki sta svoje družbe reformirala pod pritiskom vojaških porazov. Na Iberskem polotoku vidimo vojno, francosko dinastično oblast in istočasno ustavo iz Cádiza. V Združenem kraljestvu vidimo mornarico, državni dolg, zgodnjo industrializacijo in luditske upore. V italijanskem prostoru vidimo Kraljevino Italijo, Napoleonovo Kraljevino Neapelj, francosko priključene dežele in Sicilijo zunaj Napoleonove neposredne oblasti. Čez Atlantik vidimo vojno med Združenimi državami

Amerike in Združenim kraljestvom ter upor v Novi Španiji, kjer se kriza španske oblasti preplete z evropsko vojno in ameriško širitvijo ob severni meji. Na ukrajinskih deželah vidimo mejo Ruskega in Avstrijskega cesarstva ter različne dediščine Poljsko-litovske države, kozaškega reda, lokalne zemljiške ureditve in imperialnih reform.

Ta pogled je pravičen. Samo merilo je veliko.

Zmanjšajmo ga.

Kaj je leto 1812 pomenilo človeku, ki tistega jutra ni vedel, da živi v letu, ki bo dobilo lastno poglavje v zgodovini? Kaj ženski na kmetiji, ki je štela zalogo moke? Kaj tlačanu v Ruskem cesarstvu, ki je moral uskladiti gospodovo zahtevo z lastno žetvijo? Kaj ukrajinskemu kmetu v Galiciji pod Avstrijskim cesarstvom? Kaj malemu kmetu na vzhodnem Štajerskem, ki je živel v Avstrijskem cesarstvu, medtem ko je slovensko govoreči človek na Kranjskem lahko živel pod francosko upravo Ilirskih provinc? Kaj pruskemu kmetu, ki je bil pravno osvobojen osebnega tlačanstva, a še ni nujno postal neobremenjen lastnik zemlje? Kaj francoskemu gospodinjstvu, iz katerega je država vzela sina za vojsko? Kaj tkalcu v Angliji, ki je v stroju videl spremembo pogajalske moči, država pa v razbitju stroja kaznivo dejanje? Kaj trgovcu v Bostonu, zaslužnjenu človeku v Virginiji, naseljencu v Ohio ali pripadniku Shawneejev? In kaj družini v Novi Španiji, ki je živela med kraljevsko oblastjo, Morelosovim uporom, ustavo iz Cádiza in bližino meje z rastočimi ZDA?

Smisel tega eseja je v teh vprašanjih. Želim pokazati, da zgodovina postane razumljivejša, ko velik dogodek razstavimo na vsakdanje mehanizme, in da vsakdanje življenje postane razumljivejše, ko ga ponovno vstavimo v velike institucije. Bralec naj bi po koncu bolje razumel štiri stvari.

Prvič, človekovega ravnanja ne pojasnjuje en sam motiv. Človek je hkrati telo, spomin, položaj, družinski član, vernik ali nevernik, dolžnik, lastnik ali nelastnik, delavec, sosed in pripadnik političnega reda. Tolstoj je posebej dober pri opazovanju trenutka, ko se te ravni srečajo v eni odločitvi.

Drugič, institucije niso ozadje. So pravila, pričakovanja, lastninske pravice, običaji in načini izvrševanja, ki določajo, katere možnosti so drage, katere poceni, katere častne in katere skoraj nepredstavljive. Douglass North jih je opisal kot človeško ustvarjene omejitve, ki strukturirajo politično, gospodarsko in družbeno interakcijo. V njegovem poznejšem delu je pomembna še ena razlika: institucije so pravila igre, organizacije pa igralci, ki v njih preživijo, se učijo in jih skušajo spreminjati. Tolstoj isto stvar pokaže brez definicije: položaj v družini, polku, salonu ali na posestvu spremeni, kaj človek sploh lahko stori.

Tretjič, prihodnost je praktični vir. Človek je svobodnejši, kadar lahko pomemben del svojega jutrišnjega časa in tveganja še razporedi sam. To ne zahteva življenja brez obveznosti. Zahteva dovolj velik preostanek po njih. V Žepnem vodiču po kapita(fevda)lizmu sem ta problem poimenoval časovna suverenost: dovolj predvidljivega in varnega časa, da človek lahko zavrne, počaka, skrbi, spremeni smer ali preživi slab izid. Tukaj bomo to merilo predstavili v leto 1812 in ga preverili na precej težjem terenu.

Četrto, imena političnih prostorov niso nedolžne nalepke. Leta 1812 ni bilo današnje politične karte. Obstajalo je Rusko cesarstvo, ne današnja Ruska federacija; Avstrijsko cesarstvo, ustanovljeno leta 1804, ne poznejša Avstro-Ogrska; Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske, ne samo »Velika Britanija«; Združene države Amerike, ne Konfederacija, ki bo nastala šele pol stoletja pozneje. Na območju današnje Mehike je bilo Podkraljestvo Nove Španije. Zato bom za leto 1812 uporabljal Nova Španija, izraz Mehika pa takrat, ko govorim o današnjem geografskem prostoru ali o poznejši državi. Pri ukrajinskih deželah bom zaradi jasnosti dosledno uporabljal izraz Ukrajinci in ukrajinske dežele ter pozornost namenil razlikam med režimi, pod katerimi so živeli.

Esej je namenjen bralcu, ki ga zanimajo Tolstoj in Vojna in mir, zgodovina, ekonomija, družbene institucije ali vprašanje svobode, vendar ne želi ostati znotraj ene discipline. Literarno delo bo uporabljeno kot instrument opazovanja, ne kot statistični popis. Zgodovinski viri bodo določali meje primerjave. Psihologija bo

pojasnjevala motiv, sociologija položaj in mrežo, ekonomija presežek in tveganje, mehanika pa razmerje med silo in posledico.

Besedo mehanika uporabljam namenoma. Človek ni krogla. Ponos nima mase in žalovanje nima hitrosti. Toda družbeni sistemi imajo omejene zmogljivosti, trenje, vztrajnost, povratne zanke in pragove. Ukaz se med potjo spremeni. Slaba cesta zmanjša hitrost. Pomanjkanje krme ubije konja, mrtvi konj zmanjša oskrbo, manj oskrbe upočasni vojsko, počasnejša vojska porabi več zalog. Na drugem koncu družbe dolg zmanjša možnost zavrnitve, manjša možnost zavrnitve poveča podrejenost, podrejenost zmanjša pogajalsko moč, manjša moč lahko poveča naslednji dolg. Mehanika je tukaj jezik za vprašanje, kako se namere spremenijo v posledice.

Leto 1812 je za takšno analizo skoraj preveč dobro. V istem času imamo star zemljiškogospodski red, reforme osebnega statusa, pospešeno državno administracijo, vojno množičnih armad, atlantsko trgovino, zgodnjo industrializacijo, suženjstvo, naseljenko širitev, protikolonialne upore in več različnih oblik politične pripadnosti. Prostor ne bodo služili tekmovanju za naslov »najboljšega sistema«. Služili bodo primerjavi mehanizmov.

Zgodovinar vidi cesarstva, kraljestva, republike in upore. Mi bomo najprej pogledali, kdo je zjutraj odprl vrata, kdo je čakal zunaj in kdo je že imel zahtevek do dneva, ki se je šele začel.

1. Tolstoj pred Vojno in mirom: položaj, motivi, vrednote in kratak zemljevid romana

1.1 Aristokrat, vojak, posestnik in moralni opazovalec

Lev Nikolajevič Tolstoj je pisal Vojno in mir iz položaja, ki je bil dovolj privilegiran, da mu je odpiral svet, in dovolj protisloven, da mu ni pustil miru. Rodil se je leta 1828 v plemiški družini. Bil je lastnik zemlje v družbi, ki je temeljila na tlačanstvu. Služil je kot častnik v kavkaški vojni in nato v krimski vojni, kjer je iz neposredne bližine spoznal razliko med vojaškim načrtom in izkušnjo vojaka. Preden je postal veliki moralni kritik oblasti, je bil njen del: plemič, častnik, posestnik in človek z dostopom do izobrazbe, potovanja in kulturnega sveta, ki je bil za večino prebivalstva Ruskega cesarstva nedosegljiv.

Ravno zato je njegova perspektiva dragocena. Tolstoj ne opazuje hierarhije samo od spodaj. Pozna njeno udobje. Pozna občutek, ko človek nekaj ukaže in nekdo drug izvede. Pozna častniški prestiž. Pozna materialno varnost, ki omogoča eksistencialno krizo brez takojšnje lakote. Pozna pa tudi vojno dovolj od blizu, da ga veličastna retorika ne more popolnoma prepričati.

V njegovem zgodnjem vojaškem pisanju ga zanima konkretna resničnost nasilja, vsakdanost nevarnosti, zmedenost bojišča in dejstvo, da človek v vojni večino časa ne doživlja velike zgodovine, ampak lakoto, dolgčas, čakanje, strah, šalo, umazanijo in nenaden hrup. Poznejša Vojna in mir to izkušnjo razširi v celotno teorijo zgodovine. Morson opozarja na Tolstojevo skoraj obsesivno sposobnost povezovanja najmanjšega telesnega ali duševnega premika z največjimi prizori družbe in vojne (Morson 2002). Telo se pri njem včasih odloči prej kot razlaga. Nasmeh ostane na obrazu še po misli, ki ga je povzročila. Človek stopi naprej, ker so že vsi drugi stopili naprej, nato pa v sebi odkrije razlog.

Tolstojev odnos do tlačanstva je bil prav tako protisloven in zato zanimiv. Leta 1856 je poskušal svojim kmetom ponuditi pot iz tlačanske odvisnosti in zemljiško ureditev, vendar so predlog sprejeli z nezaupanjem. Sam dogodek je skoraj tolstojevski eksperiment: dobronamerni posestnik predpostavi, da je njegov predlog razumljiv; kmetje ga berejo skozi dolgo zgodovino asimetrije in sumijo, da ima gospodar v načrtu skriti interes. Institucija je že vstopila v psihologijo. Pravna možnost sama ne proizvaja zaupanja. Pretekle izkušnje postanejo del sedanje razlage.

Vojna in mir se je začela kot nekaj drugega. Tolstoj je hotel pisati o dekabristu, ki se po desetletjih izgnanstva vrača v Rusijo. Da bi razumel človeka leta 1856, se je moral vrniti v leto 1825. Da bi razumel dekabrista leta 1825, se je moral vrniti v njegovo mladost in leto 1812. Nato še dlje, v leto 1805, v čas poraza in ne samo zmage. Ta premik je pomemben. Tolstoj noče karakterja razložiti samo s trenutkom, ko postane zgodovinsko viden. Zanima ga, kako človek nastane skozi čas.

V tem je že njegov prvi veliki motiv: sedanost ima biografijo.

Drugi motiv je svoboda. Tolstoj nenehno razmišlja o razmerju med voljo in nujnostjo. Zakaj človek nekaj stori? Koliko je odločitev njegova? Koliko jo naredijo položaj, navada, telo, množica in okoliščine? V epilogu romana to vprašanje skoraj spremeni v filozofijo zgodovine. Več ko poznamo vzrokov dejanja, manj čudežna se zdi absolutna svoboda; vendar brez občutka osebne odgovornosti človeško življenje izgubi moralno strukturo. Tolstoj vzdržuje napetost med obema.

Tretji motiv je pristnost. Tolstoja nezanesljivo navdušujejo ljudje, ki obvladajo družbeno igro in zato živijo skozi masko. Francosko govoreči salon, ceremonialni pogum, lepo oblikovana politična fraza ali popolna vojaška dispozicija ga hitro začnejo motiti, kadar so preveč oddaljeni od dejanskega življenja. Njegov moralni kompas pogosto kaže proti ljudem in trenutkom, v katerih se govorica, telo in dejanje ponovno približajo.

Četrty motiv je običajno življenje. Tolstoj lahko napiše več strani o bitki in nato enako resno obravnava večerjo, lov, ples, otroški jok ali človekov neprijeten občutek ob napačni opazki. S tem ne zmanjšuje zgodovine. Povečuje vsakdan. Njegov roman predpostavlja, da se velike sile družbe na koncu vedno materializirajo v konkretnem telesu in konkretnem dnevu.

To so vrednote in napetosti, s katerimi bomo brali roman: svoboda in nujnost, pristnost in vloga, posameznik in množica, moralna odgovornost in omejeno znanje, hierarhija in dostojanstvo, družina in zgodovina.

1.2 Kratek zemljevid Vojne in miru

Roman se začne leta 1805, ko rusko plemstvo govori o Napoleonu, Evropi, vojni in družbenih položajih, medtem ko se med družinami že oblikujejo odnosi, ki bodo pomembnejši od mnogih političnih stavkov. Spoznamo Pierra Bezuhova, nerodnega nezakonskega sina bogatega grofa, ki nepričakovano postane velik dedič. Spoznamo kneza Andreja Bolkonskega, inteligentnega in nezadovoljnega aristokrata, ki v vojni išče nekaj večjega od salonskega življenja. Spoznamo družino Rostovih, čustveno toplo, družbeno odprto in gospodarsko vedno manj disciplinirano, ter mlado Natašo, katere odraščanje postane eden od čustvenih centrov romana.

Vojna leta 1805 pripelje Andreja do Austerlitz. Njegova želja po slavi se pred velikim nebom bojišča nenadoma zmanjša. Tolstoj s tem že napove svojo metodo: ideja, ki je v salonu ogromna, se ob telesni resničnosti lahko skrči v nekaj sekundah.

Pierre medtem podeduje bogastvo, vstopi v zakon s Héléne in ugotovi, da lastnina in položaj ne proizvedeta smisla. Išče ga v prostozidarstvu, reformah posesti, prijateljstvu in poskusih moralne prenove. Njegova dobronamernost pogosto udari ob organizacijsko realnost: med lastnikovo zamisljivo in življenjem kmeta stojijo upravniki, navade, informacije in interesi.

Nataša dozoreva skozi družino, ples, ljubezen, zaroko, skušnjava in krizo. Njena zgodba je pomembna za psihologijo romana, ker Tolstoj pokaže, kako hitro se lahko človekov notranji svet spremeni pod vplivom prisotnosti, časa, glasbe, pozornosti in pričakovanja. Motiv ni kovinski vzvod. Je živa sestava.

Leta 1812 Napoleon napade Rusijo. Bitka pri Borodinu je predstavljena kot ogromna množica lokalnih dejanj, v kateri noben poveljnik nima popolnega nadzora. Moskva je zapuščena in gori. Pierre ostane v mestu, doživi francosko okupacijo in ujetništvo ter spozna Platona Karatajeva, človeka, ki v romanu predstavlja

radikalno drugačen odnos do smisla, lastnine in smrti. Andrej je ranjen in umre. Nataša in Pierre po vojni najdeta skupno življenje.

Na ravni zgodovine se Napoleonov pohod konča s katastrofo. Na ravni Tolstojevе filozofije pa je pomembnejše, kaj se zgodi z razlago katastrofe. Tolstoj zavrne udobno predstavo, da je Napoleon kot en sam človek »premikal« evropsko zgodovino. Njegova moč je bila realna, vendar posredovana skozi ogromno organizacijo in milijone odločitev. Ukaz potrebuje vojaka. Vojak potrebuje kruh. Kruh potrebuje voz. Voz potrebuje konja. Konj potrebuje krmo. Krma potrebuje prostor in čas. Nekje v tej verigi se veličastna ideja spremeni v blatno cesto.

Roman se zato lahko bere na dveh merilih hkrati. Prvo je vprašanje: kaj pomeni dobro živeti? Drugo: kako iz množice individualnih življenj nastane zgodovina?

Ta esej bo dodal tretje. Kdo ima pravico načrtovati čigav jutri?

2. Kako bomo gledali: človek med motivom, institucijo in posledico

Vzemimo preprost prizor. Kmet ima v sredo namen orati. Zjutraj pride zahteva gospoda, države ali vojske. Potreben je človek, konj, voz ali denar. Kmet spremeni načrt.

Psihologija vpraša, kaj občuti in kako se odloči. Sociologija vpraša, kakšen položaj ima v skupnosti in do oblasti. Ekonomija vpraša, kaj izgubi z zamikom in koliko rezerve ima. Pravo vpraša, ali je zahteva veljavna. Zgodovina vpraša, iz katerega sistema je zahteva nastala. Mehanika vpraša, kaj se zaradi premika enega dne zgodi v preostanku sistema.

Nobena od teh disciplin sama ne vidi celote. Skupaj pa dobimo uporabno sliko.

2.1 Motiv kot rezultanta

Človekovo dejanje bomo obravnavali kot rezultanto več sil, ne kot neposreden prevod ene želje. Nikolaj Rostov lahko govori o časti, njegovo ravnanje pa istočasno oblikujejo polkovna kultura, pogled vrstnikov, mladostni adrenalin, družinsko ime, strah pred sramoto in dejanska nevarnost. Nataša lahko govori o ljubezni, medtem ko na njeno izbiro vplivajo bližina, čakanje, osamljenost, pozornost in občutek prihodnosti. Pierre lahko govori o reformi, a njegova sposobnost izvesti reformo potuje skozi organizacijo, ki ima lastne filtre.

Motiv zato ni ukaz. Je rezultanta.

2.2 Institucija kot shranjena preteklost

Douglass North je institucije opisal kot formalna pravila, neformalne norme in značilnosti njihovega izvrševanja. To definicijo je vredno prevesti v vsakdanji jezik.

Institucija je preteklost, ki je dobila sposobnost odločati tudi jutri.

Dedno pravo določi, kdo bo nekoč podedoval kmetijo. Stanovski običaj določi, s kom je primerna poroka. Vojaški režim določi, kdo je lahko vpoklican. Zemljiška pravica določi, kdo sme pobrati rento. Vaški ugled določi, komu bodo sosede posodili konja. Verski koledar določi, kdaj je delo primerno in kdaj se skupnost zbere. Zakon o suženjstvu določi, ali je človek sam pravni nosilec svoje prihodnosti ali predmet pravice drugega.

Northov poudarek na času je za leto 1812 posebej uporaben. Pravila se lahko spremenijo hitreje kot navade. Nova uprava lahko uvede nov obrazec, stara mreža zaupanja pa ostane. Cesar lahko razglasi reformo, lokalni izvajalec pa jo prevede po svoje. Revolucija spremeni vrh, družinsko gospodarstvo naslednje jutro še vedno potrebuje seno.

2.3 Oblast kot zahtevak do prihodnosti

Oblast je mogoče meriti na več načinov: z orožjem, lastnino, položajem, denarjem, pravom ali informacijami. Za naš namen bomo dodali še eno merilo.

Kdo lahko danes ustvari veljaven zahtevek do jutrišnjega ravnanja drugega človeka?

Gospod lahko zahteva tlako. Država lahko zahteva davek ali vojaško službo.

Lastnik zaslužnjene človeka lahko v ameriškem jugu leta 1812 zahteva njegovo delo in v velikem obsegu določa tudi njegovo gibanje ter družinsko varnost.

Družina lahko pričakuje skrb. Cerkev lahko oblikuje moralne dolžnosti. Upnik lahko zahteva plačilo.

Vsak zahtevek ima drugo pravno in moralno osnovo. Njihova primerjava zato potrebuje več kot vprašanje, ali zahtevek obstaja. Potrebujemo obseg, trajanje, možnost ugovora, možnost izhoda in posledico neuspeha.

2.4 Svoboda kot razpoložljiv preostanek

Svoboda v tem eseju ne bo nasprotje vseh obveznosti. Človek brez obveznosti do kogarkoli bi bil pogosto človek brez odnosov, brez skupnosti in brez vzajemne pomoči.

Bolj uporabno je vprašanje preostanka.

Po delu, skrbi, davku, dajatvi, dolgu, verski dolžnosti in nujnem počitku: koliko časa, energije, lastnine in možnosti ostane človeku za spremembo smeri?

Ta preostanek ima več sestavin:

- izhod: ali lahko človek zapusti razmerje;
- glas: ali lahko ugovarja in sodeluje pri pravilih;
- prenosljivost: ali ob odhodu odnese pravice, ugled, prihranke in znanje;
- varnost: ali ena napaka povzroči popoln zlom;
- čas: ali ima dovolj predvidljivega prostora za odločanje;
- lastništvo ali trajna opora: ali ima sredstva, ki zmanjšujejo vsakodnevno odvisnost;
- možnost neuspeha brez izbrisa: ali poraz v eni vlogi uniči tudi vse druge.

To merilo bomo uporabljali pri ruskem tlačanu, habsburškem kmetu, ameriškem trgovcu, zaslužnjem človeku in zahodnem naseljencu. Rezultati ne bodo ena številka. Dobili bomo profil.

2.5 Zgodovina kot emergenca

Ko se milijoni profilov srečajo, nastane zgodovina.

Beseda emergenca opisuje lastnost sistema, ki je ni mogoče preprosto pripisati enemu delu. Prometni zastoj nima enega voznika, ki bi ga »ustvaril« v celoti. Cena na trgu nima enega kupca. Panika v množici ni preprosto vsota individualnih strahov. Vojaški razpad ni nujno posledica enega ukaza.

Tolstoj zgodovino pogosto razume prav tako. Voditelji spreminjajo pogoje in verjetnosti. Njihov učinek je lahko ogromen. Toda posledica nastane šele, ko ukaz pride v sistem ljudi, informacij, materiala in navad.

To je razlika med močjo in nadzorom. Napoleon ima ogromno moč. Nima celotnega nadzora. Ta razlika bo osrednja v vsem, kar sledi.

3. Rusko cesarstvo: kmetija, posestvo, vojska in koledar, ki ga deliš z oblastjo

V letu 1812 bomo državo imenovali **Rusko cesarstvo (imperialna Rusija)**. Izraz »imperialna Rusija« bom uporabljal za politični red in njegovo elito, ne kot etnično oznako za vse prebivalce. Imperij je bil večjezičen, večverski in regionalno neenoten. Za našo primerjavo je bistveno, da vrhovna suverenost sama še ne pove, kako globoko je oblast segla v posamezno gospodinjstvo.

Ruski imperij v začetku 19. stoletja je ogromna politična konstrukcija z zelo neenakomerno gostoto oblasti. Na vrhu stoji avtokrat, pod njim vojska, birokracija, plemstvo, različne regionalne ureditve in lokalne skupnosti. Za velik del podeželskega prebivalstva pa se država ne pojavi najprej kot abstraktna ustava. Pojavi se skozi zemljiškega gospoda, davčno obveznost, nabor, uradnika, duhovnika in vaški mir.

3.1 Posestvo kot politično-gospodarski sistem

Rusko tlačanstvo ni bilo ena sama uniformna pogodba. Zasebni tlačani, državni kmetje in druge kategorije so živeli v različnih režimih. Tudi pri zasebnih posestvih so se obveznosti razlikovale. Za naš namen je pomembna temeljna struktura: del podeželskega prebivalstva je živel v razmerju, v katerem zemljiški gospod ni bil samo lastnik gospodarskega sredstva. Njegova oblast je segala globlje v osebni status, mobilnost in organizacijo dela.

Obveznosti so lahko imele obliko delovne tlake ali dajatev. Razlika je večja, kot se zdi.

Denarna ali naturalna obveznost določa rezultat: do določenega časa mora biti oddan znesek ali pridelek. Delovna obveznost določi tudi del koledarja. V agrarnem gospodarstvu je čas proizvodno sredstvo. Suh dan med žetvijo je bolj vreden od deževnega dne v novembru. Če nekdo drug razpolaga z najdragocenejšim dnevom, ne jemlje samo ur. Posega v možnost gospodinjstva, da optimalno uporabi vreme, ljudi in živino.

Zato je tlaka politično-ekonomski zahtevek do prihodnosti. Kmetija mora preživeti ob njem.

3.2 Kmečko gospodinjstvo kot organizacija

Kmečka hiša je dom, vendar je tudi organizacija. Hrana, delo, skrb, reprodukcija, znanje in tveganje so zbrani v isti enoti. Človek, ki vodi gospodarstvo, mora razporediti ljudi in sredstva. Njegova žena pogosto upravlja pomemben del notranje ekonomije, hrane, tekstila, živine, otrok in nevidnega dela, brez katerega polje naslednji dan nima delavca. Otroci postopoma prehajajo iz stroška skrbi v delovno sposobnost. Starejši lahko izgubijo fizično moč in ohranijo znanje, ugled ali skrbniško funkcijo.

Kmet je navzgor podrejen in navzdol organizator.

Ta dvojnost je pomembna. Družbeni položaj ni samo vertikalna etiketa. Isti človek je lahko pred zemljiškim gospodom šibek in v lastnem gospodinjstvu zelo močan. Tlačanstvo zato ne proizvaja sveta z enim gospodarjem in eno množico popolnoma pasivnih podrejenih. Proizvaja verigo različnih asimetrij.

Tudi nasilje se lahko premika po verigi. Človek, ki je ves dan podrejen, lahko zvečer uveljavlja oblast nad nekom šibkejšim. Hierarhija se reproducira tudi horizontalno in navzdol.

3.3 Mir: varnost in nadzor v istem prostoru

Vaška skupnost oziroma mir je lahko kmetu pomenila vzajemno pomoč, lokalno identiteto in varovalni mehanizem. Hkrati je lahko sodelovala pri razdeljevanju obveznosti, spremljanju gospodinjstev in omejevanju individualnega izhoda. To je tipična institucionalna dvojnost.

Skupnost, ki te pozna, ti lahko pomaga hitreje od oddaljene države.

Skupnost, ki te pozna, te lahko tudi težje pozabi.

Ugled je zato kapital. Človek brez denarja lahko še vedno ima kredit zaupanja. Človek s slabim ugledom lahko izgubi pomoč, priporočilo in možnost skleniti dober dogovor. Psihološki pritisk skupnosti je realen tudi brez formalne kazni.

Tolstoj ta svet pozna predvsem skozi literarno optiko plemiča, vendar dobro zazna razliko med abstraktno odločitvijo in lokalnim življenjem. Ko Pierre želi izboljšati položaj kmetov, ugotovi, da lastnikova dobra namera še ni izvedena reforma. Med obema stojijo posestna administracija, informacije, lokalni interesi in njegova lastna potreba verjeti, da je nekaj že popravil.

To je organizacijski zakon, ki ga srečamo tudi danes: poročilo o izvedbi lahko potuje hitreje od izvedbe.

3.4 Nabor: ko država zahteva ne dneva, ampak leta

Vojaška obveznost je najostrejši primer zahtevka do prihodnosti. V zgodnjem 19. stoletju je ruski rekrut lahko služil izjemno dolgo; sistem 25-letne službe je za kmečko gospodinjstvo pomenil skoraj trajno izgubo odraslega moškega iz lokalne proizvodne enote.

To spremeni ekonomijo gospodinjstva še preden človek stopi v uniformo. Kdo bo oral? Kdo bo skrbel za starše? Kdo bo prevzel posest? Kdo bo nadomestil izgubljeno delovno sposobnost?

Nabor je zato hkrati vojaška, demografska in gospodarska institucija. Država iz lokalnega gospodinjstva vzame človeka in ga prestavi v organizacijo, kjer postane del večjega sistema poveljevanja. Njegov čas postane skoraj popolnoma vojaški čas.

Za državo je rekrut enota zmogljivosti. Za hišo je odsotna oseba. Obe trditvi sta resnični. Njuna razlika je družbena cena mobilizacije.

3.5 Plemiška svoboda in razkošje napačne odločitve

Tolstojevi aristokrati živijo v bistveno širšem območju možnosti. Lahko potujejo, se izobražujejo, vstopajo v vojsko ali državno službo, upravljajo posest, sklepajo poroke z močnimi gospodinjstvi in izgubljajo velike vsote denarja, ne da bi naslednje jutro nujno ostali brez hrane.

To ne pomeni, da nimajo obveznosti. Njihov koledar polnijo čast, družinsko ime, dvor, služba, poroka, družabno življenje in pričakovanja stanu. Rostovi so dober primer družine, v kateri statusna kultura porablja več, kot gospodarstvo dolgoročno zmore. Gostoljubje je vrlina in strošek. Konji so užitek, simbol in postavka. Nikolajeva igra na srečo je psihološki dogodek, vendar postane družinski bilančni šok.

Tu dobimo pomembno definicijo bogastva. Bogastvo ni samo več stvari. Je več preživetih napak.

Pierre lahko dolgo išče smisel, ker mu materialni sistem dopušča eksperiment. Mali kmet ima manj prostora za filozofsko neuspešen projekt, če projekt hkrati uniči seme, živino ali sposobnost preživeti zimo. Razredna razlika je zato tudi razlika v toleranci sistema do napake.

3.6 Ženske in različna geometrija izhoda

Položaj ženske je pravno, gospodarsko in socialno drugačen od položaja moškega. Pri plemstvu poroka povezuje čustva, premoženje, status in družinsko strategijo. Pri kmečkem gospodinjstvu poroka neposredno vpliva na delovno sposobnost, nasledstvo in skrb. Ženska, ki izgubi moža, lahko izgubi partnerja, gospodarskega organizatorja in pravno-posestni položaj v enem dogodku. Moški, ki izgubi ženo, izgubi osrednji del reproduktivne ekonomije gospodinjstva.

Tolstoj ženske psihološko vidi veliko bolje, kot jih meri formalna politična zgodovina. Nataša, Marja, Hélène in druge niso zgolj ilustracije statusa. Njihove želje, strahovi in moralni svetovi spreminjajo družinske mreže. Prav zato roman pomaga videti nekaj, kar statistika pogosto skriva: družba se reproducira skozi odnose, ki nimajo vedno lastne knjigovodske kategorije.

Kmetija ne proizvaja samo žita. Proizvaja tudi jutrišnjega človeka.

4. Psihologija: človek najprej ravna, potem si razloži, kdo je

Tolstoj je nevaren za preveč urejene teorije človeka. Njegovi junaki imajo načrte, vrednote in identitete, vendar se njihova dejanja pogosto rodijo nekaj centimetrov stran od teh razlag.

4.1 Telo sodeluje pri odločitvi

V Vojni in miru telo ni prevozno sredstvo za razum. Je del razuma. Utrujenost zmanjša moralno širino. Lakota spremeni potrpežljivost. Glasba odpre čustvo. Prisotnost privlačnega človeka spremeni prihodnost, ki se je še pred eno uro zdela določena. Strah na bojišču spremeni pomen ukaza.

To je zelo moderno opažanje. Človek ni popolnoma informirani kalkulator. Je bitje z omejeno pozornostjo, fiziološkim stanjem, navadami in socialnimi signali.

Zato je pomembno, v kakšnem položaju nastane odločitev. Pogum na varnem ni isti pojav kot pogum pod ognjem.

Morala ob polni kašči ni isti test kot morala v lakoti.

Svoboda po dobrem spanju in z rezervo ni ista praktična zmožnost kot svoboda v izčrpanosti in dolgu.

4.2 Sram, čast in pogled drugih

Velik del družbenega nadzora ne potrebuje policista. Potrebuje občinstvo.

Častniški svet je zgrajen na pogledu drugih častnikov. Plemiška družina ima ugled, ki se prenaša med generacijami. Kmečka skupnost pozna zgodovino gospodinjstva. Poroka je zasebni odnos in javna razvrstitev hkrati.

Zato se ljudje pogosto vedejo ekonomsko »neracionalno«, če racionalnost merimo samo z denarjem. Človek lahko zapravi več, da ohrani status. Lahko tvega življenje, da se izogne sramoti. Lahko zavrne donosno možnost, ker bi razbila pripadnost. Lahko ostane v slabem razmerju, ker je izhod socialno dražji od ekonomskega ostanka.

Ugled je nevidna valuta. Njegov menjalni tečaj določa skupnost.

4.3 Notranji konflikt: misel, dejanje in razlaga

Človek želi verjeti, da so njegova prepričanja, vloga in dejanja skladni. Tolstoj pa znova pokaže trenutek, ko se razmaknejo. Misel nekaj zazna, telo ali položaj naredita drugo, nato pa pride razlaga, ki mora oba dela ponovno spraviti pod isto ime: jaz.

Tak konflikt ni zgolj hinavščina. Nikolaj Rostov lahko vidi kaos in trpljenje vojne, vendar potrebuje častniški svet, v katerem poslušnost ohranja smisel njegove vloge. Pierre lahko iskreno želi izboljšati položaj kmetov, hkrati pa je odvisen od upravnikov, poročil in lastne potrebe, da se vidi kot dober reformator. Andrej lahko želi slavo, nato jo ob Austerlitzu doživi kot prazno, vendar ta uvid še ne sestavi takoj novega življenja. Uvid in ravnanje imata različni hitrosti.

Notranji konflikt se pogosto ne razreši tako, da človek spremeni dejanje, temveč tako, da spremeni razlago dejanja.

Samoprevara ima zato organizacijsko funkcijo: zmanjšuje notranji konflikt in ohranja vlogo. Ima tudi politično posledico. Če človek svojo moč razume kot povsem zaslužno, svoj molk kot povsem razumen in svojo poslušnost kot zgolj tehnično, težje vidi sistem, ki je vse tri možnosti že vnaprej ovrednotil. Pri ocenjevanju sebe dejanja pogosto ne primerja z načelom, temveč z vedenjem, ki ga njegova skupina šteje za normalno.

4.4 Fromm: svoboda potrebuje oporo

Erich Fromm v Begu pred svobodo loči osvoboditev od stare vezi od sposobnosti živeti svobodno. Razpad podedovanih srednjeveških vezi prinese več individualne samostojnosti, hkrati pa osamljenost, negotovost in novo breme odgovornosti. Človek je lahko osvobojen od starega gospodarja, ne da bi že imel dovolj notranje opore, znanja, lastnine, socialne mreže ali samozaupanja za pozitivno uporabo svobode. Takrat se lahko pojavi skušnjava, da odprtost znova zamenja za avtoriteto, destruktivni pobeg ali konformnost, v kateri je najvarneje postati to, kar okolje že pričakuje (Fromm 2020; izvirnik 1941).

Za leto 1812 je ta optika uporabna prav zato, ker več družb stoji med starim in novim redom. Pruski kmet lahko pridobi osebno pravno svobodo, preden so zemljiška razmerja dokončno preurejena. Podložnik v avstrijskih deželah lahko pridobi močnejšo pravno osebnost, medtem ko zemljiške obveznosti še ostajajo. Ameriški beli naseljenec lahko dobi širši izhod iz stare lokalne hierarhije, vendar njegova nova možnost hkrati zmanjšuje prostor avtohtonih skupnosti. Prehod odstrani del starega odgovora na vprašanje, kdo sem in kaj moram storiti, še preden zagotovi nov varen način življenja.

Formalna svoboda odpre vrata. Pozitivna svoboda zahteva, da ima človek dovolj opore, da lahko skozi ta vrata stopi in po izbiri še vedno ostane sposoben živeti.

Frommov pojem avtomatske konformnosti doda še nekaj pomembnega. Ukaz ni več nujno izrečen od zunaj. Človek lahko začne ravnati po obrazcu »tako se dela«, ker mu kulturno pričakovanje prihrani napor odločanja in tveganje izstopanja. S tem se zmanjša tudi občutek osebne odgovornosti: če je vloga odgovor ponudila že vnaprej, se lastno dejanje lažje doživi kot izpolnitev pričakovanja in ne kot izbira. To odgovornosti ne odpravi; pojasni, zakaj jo je psihološko tako enostavno delegirati.

4.5 Reich: mali človek in mikrofizika prenesene odgovornosti

Wilhelm Reich v polemičnem esejju Poslušaj, mali človek! (1948) napade prav težnjo navadnega človeka, da prihodnost preda voditeljem, se ustraši samokritike in nato išče nadomestilo v majhni oblasti, ki mu je dosegljiva. Za naš esej je najmočnejša njegova slika dvojnega položaja: isti človek je lahko podrejen navzgor in oblasten navzdol. Podrejeni uradnik dobi okence. Nižji častnik dobi vojaka. Gospodar kmetije dobi služinčad. Starejši delavec dobi mlajšega.

Občutek majhne oblasti lahko kompenzira občutek lastne nemoči. Še pomembneje, vloga ponudi alibi: navzgor človek »samo sledi pravilom«, navzdol pa jih aktivno izvaja. Tako se odgovornost razdeli v toliko majhnih kosov, da se vsak posamezen kos zdi skoraj neškodljiv, sistemski rezultat pa je lahko zelo trd.

Tolstoj ima izjemen posluš za ta pojav. Njegovi liki se spreminjajo z vlogo. Človek govori drugače pred nadrejenim kot pred podrejenim; spremeni se drža, glas in celo obseg dvoma, ki si ga dovoli. Položaj dobesedno vstopi v telo. Hierarhija je zato najstabilnejša takrat, ko ne zahteva samo poslušnosti, ampak dovolj ljudem razdeli tudi majhen delež oblasti, da jo začnejo reproducirati sami.

4.6 Ko dvom ne spremeni dejanja

Slavoj Žižek v The Sublime Object of Ideology (1989) opozori na obliko ideologije, ki ne potrebuje več naivnega verovanja. Človek lahko dobro ve, da je uradna zgodba nepopolna, pretirana ali celo absurdna, in kljub temu nadaljuje prakso, kot da pravilo brez težave velja. Razdalja med prepričanjem in dejanjem zato sama po sebi še ni svoboda.

Tolstojevski primer je preprost. Vojak lahko dvomi o načrtu in vseeno koraka, ker se premika enota. Uradnik lahko zasebno zasmehuje odlok in ga javno izvaja, ker spis potuje naprej. Trгоvec lahko ne zaupa denarnemu ali političnemu redu in vseeno oblikuje svoje odločitve po njegovih cenah, rokih in sankcijah. Družinski član lahko dvomi o običaju in ga hkrati uveljavlja nad otrokom, ker ve, kako bo skupnost ocenjevala odstopanje.

Ko se to ponovi pri velikem številu ljudi, nastane posebno ravnovesje. Mnogi so nezadovoljni, vendar malo kdo pričakuje, da bodo tudi drugi istočasno ravnali drugače. Vsak zato ohranja pravilo, v katerega prihodnost zasebno dvomi. Če je izhod drag in povratna informacija slaba, nevednost ni samo pomanjkanje podatkov; je tudi zoženo obzorje tega, kar se sploh zdi izvedljivo.

Sistem lahko izgubi vero, preden izgubi rutino. Ciniki niso nujno zunaj ideologije; včasih so samo njeni utrujeni izvajalci.

5. Družba: položaj, ugled, vera in mreže kot nevidna infrastruktura

Družba ni samo zbirka posameznikov. Je mreža odnosov, v kateri se informacije, pomoč, sankcije in priložnosti premikajo po poteh, ki niso enako odprte vsem.

5.1 Stan ni samo oznaka, ampak paket možnosti

Plemstvo pomeni dostop do službe, izobrazbe, družabnega sveta in lastnine. Kmečki status pomeni drugačne pravice, obveznosti in pričakovanja. Duhovniški položaj odpira eno vrsto vpliva. Vojaški rang drugo.

Stan je zato podobnejši operacijskemu sistemu kot nalepki. Določa, katere funkcije so sploh na voljo.

Tolstoj to pokaže že s Pierrovo dediščino. Njegova osebnost se čez noč ne spremeni. Spremeni pa se odnos okolice do njega. Isti nerodni človek postane zanimiv, ko za njim stoji premoženje. Družba na novo ovrednoti njegov obraz.

Lastnina ne spremeni samo tega, kar ima človek. Spremeni to, kar drugi pričakujejo od njega.

5.2 Jezik kot meja in most

Rusko plemstvo govori francosko. To ni samo modna podrobnost. Je znak kulturne pripadnosti evropski eliti in distance od večine prebivalstva. Leta 1812 se jezik nenadoma politizira. Kar je včeraj pomenilo kulturo, lahko jutri pomeni sumljivo bližino sovražniku.

Identiteta se zato lahko zelo hitro spremeni, če se spremeni okolje nagrad in sankcij.

To je širše pomembno pri primerjavi ukrajinskih in habsburških dežel, kjer se jezik, vera, stan in politična oblast pogosto ne prekrivajo. Človek lahko govori en jezik doma, drugega potrebuje pri uradu in tretjega sreča v eliti. Družba se ne organizira samo po narodnosti. Organizira se po križišču več pripadnosti.

5.3 Cerkev kot infrastruktura smisla in evidence

Za človeka okoli leta 1812 vera ni samo zasebno prepričanje. Organizirana religija določa koledar, zakramente, poroko, pokop, moralni jezik in velik del lokalne skupnosti. Hkrati proizvaja evidence.

Krst je duhovni dogodek in zapis. Poroka je odnos in pravni-socialni prehod. Smrt je žalovanje in administrativni podatek.

V habsburškem svetu so matične knjige proti koncu 18. stoletja že tesno povezane z državno potrebo po zanesljivih informacijah. V Ruskem cesarstvu ima pravoslavna cerkev drugačno institucionalno zgodovino, vendar je njena lokalna vloga pri življenjskih prehodih prav tako velika.

Podatek, ki nastane zaradi duše, lahko pozneje služi davku, dedovanju ali vojski.

To je splošno pravilo organizacij: podatki radi preživijo svoj prvotni namen.

5.4 Mreža je zavarovanje pred trgom, državo in nesrečo

Pred moderno socialno državo večino vsakdanjega tveganja nosijo gospodinjstvo, sorodstvo, sosedstvo, cerkev in lokalna dobroteljskost. To pomeni, da je socialni kapital zelo konkreten.

Dober odnos s sosedom lahko pomeni pomoč pri žetvi. Sorodnik lahko pomeni streho po požaru. Botrstvo lahko pomeni povezavo med gospodinjstvi. Družinska poroka lahko pomeni dostop do zemlje.

Človek z močno mrežo je zato materialno varnejši, četudi nima veliko denarja. Človek, ki izgubi ugled, izgubi del zavarovanja.

Sodobni svet velik del te funkcije prenese na pogodbo, trg, zavarovalnico in državo. Leta 1812 je varnost veliko bolj osebna.

Osebna varnost pa zahteva osebno pripadnost.

5.5 Vera in smisel: človek potrebuje razlago tudi takrat, ko nima nadzora

Institucije razporejajo dejanja. Svetovni nazor razporeja pomen.

Za človeka okoli leta 1812 vprašanje, zakaj se je nekaj zgodilo, pogosto nima ločenega psihološkega, moralnega in verskega odgovora. Bolezen je telesni dogodek, družinska kriza in vprašanje smisla. Smrt otroka je demografska izguba samo v statistiki; v hiši je prekinjen odnos, verski obred in sprememba pričakovane prihodnosti. Voja je geopolitični proces, za vojaka pa lahko postane preizkus časti, vere, zvestobe ali strahu pred sodbo drugih.

Pravoslavni svet Ruskega cesarstva daje človeku jezik greha, usmiljenja, trpljenja, smrti in skupnosti. Katoliški habsburški svet isti osnovni človeški problem organizira skozi drugačno cerkveno strukturo, vendar prav tako globoko vpisuje leto v praznike, post, zakramente in lokalno župnijo. Protestantske in republikanske kulture severovzhodnih Združenih držav povezujejo versko disciplino z idejami samouprave, dela, pismenosti in moralnega značaja. Med zaslužjenimi Afroameričani se krščanske ideje prepletajo z lastnimi skupnostnimi izkušnjami in lahko postanejo tako jezik tolažbe kot jezik svobode. Avtohtone skupnosti imajo svoje moralne in kozmološke zemljevide, v katerih zemljišče ni samo tržno sredstvo, ampak del političnega, generacijskega in duhovnega odnosa.

Te razlike so pomembne, ker človek ne izbira samo med materialnimi možnostmi. Izbira med možnostmi, ki jim pripisuje različne moralne pomen.

Človek lahko zavrne materialno korist, če jo vidi kot sramotno. Lahko sprejme veliko tveganje, če ga vidi kot dolžnost. Lahko vztraja v trpljenju, če ga umešča v večji smisel.

Lahko se upre, če nova razlaga sveta staro poslušnost prevede v krivico.

Zato so ideje del materialne zgodovine. Ko spremenijo pomen dejanja, spremenijo tudi verjetnost dejanja.

5.6 Tolstojeva vera v resničnost neposrednega odnosa

V Vojni in miru se smisel pogosto pojavi takrat, ko odpade družbena kulisa. Andrejevo nebo pri Austerlitzu zmanjša pomen slave. Pierrovo ujetništvo zmanjša pomen statusa. Bližina smrti preuredi vrednost stvari, ki so se v salonu zdele ogromne. Karatajev je v literarni zgradbi romana pomemben, ker predstavlja človeka, katerega svet je radikalno manj odvisen od abstraktne samopodobe.

Tolstoj tu tvega romantizacijo preprostosti, vendar zadene psihološko jedro: človekova hierarhija vrednot se spremeni, ko se spremeni njegov horizont.

Ob mirnem zajtrku je mogoče graditi identiteto iz statusa. Ob neposredni nevarnosti telo ponovno določi vrstni red.

V tem smislu vojna pri Tolstoju ni samo politični dogodek. Je laboratorij vrednot. V nekaj urah pokaže, katere ideje so bile dekoracija in katere nosijo človeka, ko dekoracija odpade.

5.7 Čast, dolžnost in poslušnost niso ista stvar

V tradicionalnih družbah se pogosto prekrivajo, vendar imajo različne mehanizme. Čast potrebuje pogled skupnosti. Dolžnost potrebuje normo, ki jo človek prizna kot veljavno. Poslušnost potrebuje razmerje oblasti.

Častnik lahko uboga ukaz in hkrati meni, da je nečasten. Kmet lahko izpolni dajatev, ker je izvršljiva, ne zato, ker jo ima za pravično. Vernik lahko sprejme skrb za bolnega kot dolžnost, čeprav mu je nihče ne more prisilno naložiti. Zaslužjeni človek lahko navzven uboga in notranje nikoli ne prizna legitimnosti razmerja.

Ta razlika je ključna za razumevanje stabilnosti sistema. Oblast, ki jo ljudje razumejo kot legitimno, potrebuje manj neposredne prisile. Oblast, ki jo doživljajo kot golo prisilo, porabi več energije za nadzor.

Legitimnost je zato organizacijski prihranek. In hkrati moralno vprašanje.

5.8 Smisel in kolektivni spomin

Leto 1812 dobi pomen tudi za ljudi, ki ga niso doživeli. V Rusiji se spremeni v patriotski spomin in pozneje v eno od podlag razprave o narodu, svobodi in dekabristih. V Združenih državah vojna pomaga utrditi pripoved o drugi vojni za neodvisnost, čeprav so bili njeni regionalni interesi in rezultati precej bolj zapleteni. V slovenskem prostoru spomin na Ilirske province postane del poznejšega premisleka o jeziku, upravi in Napoleonovi dediščini. Za avtohtone skupnosti je isti severnoameriški konflikt lahko spomin na izgubljeno politično možnost in pospešeno zemljiško krčenje.

Kolektivni spomin ne shranjuje samo dogodka. Izbere pomen dogodka.

S tem vpliva na prihodnje generacije, ki bodo svoje sedanje odločitve razumele skozi preteklost, ki je že bila urejena v zgodbo.

5.9 Kultura pričakovanj: ko odgovor pride pred vprašanjem

Pričakovanje je ena najbolj učinkovitih družbenih tehnologij, ker deluje še preden je potreben ukaz. Otrok se nauči, kaj je primerno. Častnik ve, kaj se od njega pričakuje. Uradnik ve, kateri primer je »normalen«. Kmet ve, kateri spor se splača odpreti in katerega bo vas kaznovala z ugledom. Takšna kultura zmanjšuje stroške vsakodnevnega odločanja: ni treba vsako jutro znova izumiti sveta.

Toda ista lastnost človeka tudi razbremeni občutka odgovornosti. Če kolektiv že vnaprej oceni, kaj je razumno, častno, resno ali uspešno, lahko posameznik lastno odločitev doživi kot golo prilagoditev merilu. Okovje pričakovanj je zato hkrati opora in omejitev: človeka varuje pred neskončno negotovostjo, vendar mu lahko odvzame navado, da se vpraša, ali je pričakovanje še smiselno.

Tu se pojavi posebna oblika moči podjetnikov, poveljnikov in upravljavcev države ali institucije. Njihova moč ni samo v ukazu, ampak v sposobnosti postaviti rok, standard, merilo uspeha, kategorijo, plačilno pravilo ali predstavo o tem, kaj bo jutri normalno. Kdor drugim postavlja pričakovanja, del njihove prihodnosti organizira še preden pride do neposredne prisile.

Kultura človeka osvobodi potrebe, da odloči o vsem. Prav zato mora ostati odprto vprašanje, kdo je določil pričakovanje, kdo ga lahko spremeni in kdo nosi škodo, kadar postane napačno.

6. Ekonomija: presežek, rezerva, dolg in sposobnost preživeti napako

Ekonomija se v romanu pogosto skriva v ozadju, vendar premika ljudi skoraj enako učinkovito kot ljubezen.

Pierre podeduje premoženje in s tem nov položaj. Rostovi porabljajo več, kot njihov sistem dolgoročno nosi. Nikolajev igralni dolg ni samo moralna epizoda, ampak prisilni prenos družinske prihodnosti v en večer. Vojna

požira konje, hrano, denar in transport. Moskva je poleg simbolnega mesta tudi ogromna koncentracija zalog, stavb, vozov in premoženja.

6.1 Kašča kot bilanca

Kmečko gospodinjstvo ima kaščo. V njej ni samo hrana. V njej je današnja poraba. Seme za prihodnje leto. Krma. Dajatev. Morda desetina ali druga verska obveznost. Davčna obveznost. Rezerva za bolezen, škodo ali slabo letino. Kdor odpre kaščo, odpira prihodnost.

Vprašanje presežka je zato zelo konkretno: kateri del rezultata dela lahko gospodinjstvo odda, ne da bi zmanjšalo sposobnost ponovne proizvodnje? Marx bo to vprašanje pozneje postavil v drugačnem, kapitalističnem okviru. Za leto 1812 nam je dovolj njegova nevljudna intuicija: kdo je delal, kdo lahko zahteva rezultat in kaj ostane po zahtevku?

6.2 Rezerva je čas v materialni obliki

Zaloga žita, prihranek, dodatna žival, sorodnik z zemljo, možnost dopolnilnega dela - vse to so oblike rezerve.

Rezerva kupuje čas.

Človek z rezervo lahko počaka na boljšo ceno. Lahko zavrne slab dogovor. Lahko preživi bolezen. Lahko se preseli. Lahko pusti polje en dan pri miru, če je to potrebno.

Človek brez rezerve sprejme naslednjo razpoložljivo možnost. Zato je revščina tudi časovni problem. Zmanjšuje horizont odločanja.

6.3 Dolg kot predhodna poraba prihodnosti

Dolg spremeni prihodnji dohodek v današnji vir. To je njegova moč in njegova nevarnost.

Pri Rostovih dolg omejuje prihodnje poroke, življenje posesti in izbiro otrok. Pri kmetu dolg lahko pomeni izgubo živine ali zemlje. Pri državi vojni dolg omogoči današnjo mobilizacijo v zameno za jutrišnje davke.

Dolg je zato pogodbeni most med sedanjostjo in prihodnostjo. Kdor ga nadzoruje, sodeluje pri razdelitvi prihodnjega presežka.

6.4 Vojna kot stiskalnica istega presežka

V miru lahko več institucij zahteva del presežka, vendar so zahteve relativno predvidljive. Vojna zgosti terjatve.

Vojska potrebuje ljudi. Ljudje potrebujejo hrano. Transport potrebuje konje. Konji krmo. Država denar.

Povečanje ene zmogljivosti poveča obremenitev druge. Vojska z dodatnimi vojaki je močnejša na papirju in dražja v gibanju. Dolga oskrbovalna linija potrebuje dodatne vozove, ki sami porabljajo vire, ki jih prevažajo.

Tu material začne omejevati strategijo.

Vojna je trenutek, ko država poskuša povečati svoj delež v prihodnosti velikega števila gospodinjstev hkrati.

6.5 Marx: presežek, delovni dan in reprodukcija človeka

Marx je za ta esej najbolj uporaben tam, kjer nam prepriča, da bi vse oblike dela stlačili v isto kategorijo. Pri tlaki je del presežka lahko odvzet kot neposredno delo ali dajatev. Pri suženjstvu je delovna moč vezana na lastninski status človeka. V kapitalističnem mezdnem razmerju pa delavec pravno razpolaga s svojo delovno sposobnostjo in jo za določen čas proda, ker do sredstev za življenje in proizvodnjo ne dostopa na isti način kot lastnik kapitala. Pravna svoboda in materialna odvisnost zato lahko obstajata hkrati.

V Kapitalu postane delovni dan spor o meji. Če je delovna sposobnost kupljena za dan, še ni samoumevno, koliko tega dne sme kupec dejansko uporabiti. Telo potrebuje spanec, hrano, nego, družino in čas za obnovo;

organizacija pa ima spodbudo, da kupljeni interval podaljša. Reprodukcijska delovna sposobnost je zato tudi vprašanje, koliko življenja mora ostati zunaj zahteve proizvodnje.

Marxova ideja blagovnega fetišizma doda še tretjo plast. Družbeni odnosi se lahko začnejo kazati kot lastnosti stvari, cen in pogodb. Kar je bilo pri zemljiškem gospodu osebno vidno kot zahtevek človeka do človeka, se v razvitejšem tržnem svetu lažje pokaže kot »cena«, »strošek«, »trg« ali »donos«. S tem oblast ni nujno manjša; lahko je samo manj osebno vidna.

Presežek ni samo količina, ki ostane. Je tudi razmerje, ki določa, kdo sme odločati o tem, kar ostane po nujni obnovi življenja.

7. Mehanika zgodovine: ukaz, trenje, povratna zanka in milijon majhnih odločitev

Tolstojeva kritika »velikih ljudi« je pogosto brana kot napad na zgodovinsko osebnost. Bolj uporabno jo je brati kot teorijo prenosa.

Voditelj lahko sprejme odločitev. Do rezultata vodi veriga.

7.1 Ukaz je paket informacije

Napoleon izda ukaz. Ukaz mora biti zapisan ali prenesen. Nekdo ga mora razumeti. Prevesti v lokalno nalogo. Najti ljudi. Čas. Konje. Prostor. Nato mora dejanska situacija še vedno obstajati, ko ukaz prispe.

Vsak člen je filter.

Velika organizacija zato nikoli ne deluje samo z avtoriteto. Deluje z informacijskim sistemom.

Tolstoj na bojišču pokaže, kako hitro se informacija stara. Poročilo je lahko pravilno, ko ga odpošljejo, in napačno, ko pride do poveljnika. Poveljujoči človek lahko zato sprejme racionalno odločitev na osnovi sveta, ki je že prenehal obstajati.

7.2 Trenje je cena resničnosti

Clausewitz je besedo trenje uporabljal za množico malih težav, zaradi katerih je vojna v praksi drugačna od vojne na papirju. Tolstoj to idejo literarno razširi.

Trenje je blato. Napačna ura. Izgubljen kurir. Lačna žival. Ponos podrejenega. Strah vojaka. Slab prevod. Nezaupanje kmeta.

V civilnem življenju je trenje lahko obrazec, oddaljenost, slaba cesta, nejasna lastninska pravica ali lokalni običaj.

Sistem brez trenja obstaja predvsem v predstavitvi sistema.

7.3 Povratne zanke

Napoleonov pohod v Rusko cesarstvo je poln negativnih zank. Daljša oskrbovalna linija zmanjša zanesljivost oskrbe. Slabša oskrba zmanjša zdravje in hitrost. Počasnejše gibanje poveča čas porabe. Večja poraba poslabša oskrbo.

Podobno lahko deluje kmečki dolg. Slaba letina povzroči dolg. Dolg prisili gospodinjstvo v prodajo živine ali sprejem slabših pogojev. Manj živine zmanjša prihodnjo proizvodno sposobnost. Nižja sposobnost poveča verjetnost novega dolga.

Pozitivna povratna zanka lahko deluje obratno. Majhna rezerva omogoči vlaganje. Vlaganje poveča pridelek. Večji pridelek poveča rezervo. Rezerva razširi izbor.

Zgodovina je polna obeh.

7.4 Pragovi in razpad

Sistem lahko dolgo prenaša obremenitev in nato nenadoma odpove. Kmetija prenese eno slabo leto. Morda dve. Tretje leto pride bolezen in pogine konj. Navidezno majhen dodatni šok potisne gospodinjstvo čez prag.

Vojska lahko prenese izgube, dokler ohranja oskrbo, komunikacijo in kohezijo. Ko se več podsistemov zruši hkrati, se spremeni narava celote.

Zato zgodovinski prelom pogosto izgleda nenaden, njegovi vzroki pa so se kopičili počasi.

7.5 Kutuzov in umetnost manj popolnega nadzora

Tolstoj Kutuzova pogosto postavi nasproti Napoleonu. Literarno ga ceni zato, ker sprejema omejitve nadzora. Njegova modrost je manj podobna popolnemu načrtu in bolj sposobnosti razlikovati med stvarmi, ki jih je mogoče premakniti, in stvarmi, ki se morajo odviti skozi sistem.

Tega ni treba spremeniti v kult pasivnosti. Voditelj ima nalogo odločati. Toda dobra odločitev vključuje tudi realistično oceno, koliko se bo izgubilo med ukazom in posledico.

Najslabši načrt je pogosto tisti, ki predpostavlja popolno izvedbo.

8. Ukrajinske dežele: različni imperialni režimi, različna pravila igre

Ukrajinske dežele so za naš esej metodološko odločilne, ker pokažejo, kako malo nam pove sama barva na političnem zemljevidu. Zaradi jasnosti bom dosledno govoril o **Ukrajincih** in **ukrajinskih deželah**, ne glede na to, ali so leta 1812 živeli pod Ruskim ali Avstrijskim cesarstvom. Za našo analizo je pomembnejše, pod katerimi pravili so ljudje živeli, kdo je posedoval zemljo, kdo je sodil, kdo je pobiral dajatve in koliko je stal izhod.

Ukrajinski prostor je bil razdeljen med različne politične in zemljiške režime. Desni breg Dnepra je bil močno zaznamovan z dediščino Poljsko-litovske države in veliko vlogo poljskega oziroma poloniziranega plemstva. Levi breg je nosil institucionalni spomin kozaške Hetmansčine, čeprav ga je Rusko cesarstvo v 18. stoletju vse globlje vključilo v svoj upravni in plemiški red. Južne dežele so bile območje vojaške meje, priseljevanja, novih zemljiških podelitev in spora za prostor. Galicija pa je po letu 1772 prišla v habsburški oziroma po letu 1804 avstrijski državni okvir.

Isti jezikovni in zgodovinski prostor lahko živi pod različnimi pravili igre.

8.1 Desni breg: imperialna oblast nad podedovano zemljiško hierarhijo

Po delitvah Poljsko-litovske države je velik del desnega brega Dnepra prišel pod oblast Ruskega cesarstva. Lokalna zemljiška struktura se pri tem ni čez noč preoblikovala po vzoru osrednjih ruskih gubernij. Poljsko ali polonizirano plemstvo je ohranilo pomemben del posesti in lokalne družbene moči, velik del kmečkega prebivalstva pa je bil ukrajinski. Mesta in trgovina so imeli dodatne judovske, poljske, armenske in druge plasti.

Navadni človek je zato lahko živel v več prekrivajočih se svetovih hkrati. Vrhovna oblast je imperialna. Zemljiški gospod je lokalni. Cerkev ima svojo mrežo. Vas svoj spomin. Trg svoje cene. Če pogledamo samo carja, zgrešimo dobršen del vsakdanje oblasti.

Imperij je lahko daleč. Gospod, dolg in žetev so blizu.

Za kmeta je bistveno, kdo lahko zahteva delo, dajatev in poslušnost ter skozi katero institucijo lahko išče zaščito. Če je zemljiška oblast močna, izhod omejen in lokalna družbena distanca velika, je njegova praktična prihodnost globoko strukturirana s posestvom, četudi se je vrhovni državni simbol v prejšnji generaciji zamenjal.

8.2 Levi breg: kozaška politična dediščina znotraj Ruskega cesarstva

Levi breg ima drugačno zgodovino. Kozaška Hetmanščina je ustvarila politične in zemljiške institucije, vojaške statute in lokalne elite, ki jih je Rusko cesarstvo v 18. stoletju postopno vključilo v svoj administrativni in plemiški red. Leta 1783 je imperialna oblast utrdila tlačanske odnose na pomembnem delu prostora, kozaška elita pa se je vse bolj pretvarjala v priznано plemstvo imperija.

Toda institucija ne izgine v letu, ko jo ukinе ukaz. Ostane v lastnini, spominu, lokalnih položajih in pričakovanjih ljudi o tem, kaj je mogoče zahtevati od države. Na levem bregu je bila sestava kmečkih in kozaških kategorij drugačna kot na desnem bregu ali v osrednjem delu Ruskega cesarstva. Človek je lahko živel pod istim carjem in imel drugačen profil obveznosti, mobilnosti ter lokalnega glasu.

Politična meja pove, kdo je vrhovni suveren. Ne pove še, kako globoko oblast vstopa v gospodinjstvo.

8.3 Država se nauči prešteti prostor

Rumiancevski popis levega brega v 1760-ih je lep primer administrativne transformacije. Država želi vedeti, kdo živi kje, kakšna je posest, kdo ima katero pravico in kdo nosi katero obveznost. Lokalni svet, ki je bil razumljiv skozi spomin, običaj in osebne odnose, se prevede v podatke, ki jih lahko uporablja oddaljena oblast.

James C. Scott pri takšnih procesih opozarja na pomembno razliko: center ne pridobi nujno **več** znanja od domačina. Pridobi **manj vrst znanja v bolj standardizirani obliki**. Kmet ve, katera njiva se po dežju drži vode. Register ve, koliko meri. Vaščan pozna spor dveh družin o poti. Kataster vidi črto.

Država ne vidi vsega. Vidi manj - vendar isto stvar vidi dlje.

To je administrativna moč. Omogoča davek, rekrutacijo, sodišče, lastninsko evidenco in enotnejšo upravo. Hkrati lahko zmanjša samovoljo lokalnega posrednika, ker se pravica začne dokazovati v širšem sistemu. Isti register lahko razširi državno zmogljivost in posameznikovo dokazljivost. Vprašanje je, kdo lahko kaj stori z njim.

8.4 Jug: kolonizacijska meja ni prazna zemlja

Južne ukrajinske dežele so bile v 18. stoletju območje intenzivne imperialne kolonizacije Ruskega cesarstva. Več razpoložljive zemlje, nove naselitve, vojaške meje in pomanjkanje delovne sile so lahko povečevali mobilnost in spreminjali pogajalsko moč. Država je hkrati zemljo podeljevala plemstvu, naseljencem in vojaškim projektom ter s tem ustvarjala nove hierarhije.

Pred imperialnim parceliranjem prostor ni bil prazen. Na njem so obstajale kozaške, krimskotatarske, nogajske, osmanske in druge politične ter življenjske geografije. Zemljiška knjiga nove oblasti zato ni samo tehnični opis. Lahko postane način, kako ena oblast prejšnje rabe prostora pretvori v novo pravno resničnost.

Naselitvena meja ni praznina. Je spor o tem, čigava sedanjost bo postala zemljiška knjiga prihodnosti.

Ta mehanizem bomo videli tudi v Združenih državah Amerike.

8.5 Galicija: ukrajinski kmet pod Avstrijskim cesarstvom

Galicija je po prvi delitvi Poljske leta 1772 prišla pod habsburško oblast in je bila leta 1812 del Avstrijskega cesarstva. Marija Terezija in zlasti Jožef II. sta zemljiškogospodski red poskušala administrativno omejiti in narediti bolj predvidljiv. Reforme so merile obveznosti, posegale v tlako, zmanjševale osebno podrejenost in kmetu dajale več možnosti za pravno zaščito, čeprav je bila izvedba neenakomerna in so bile nekatere spremembe pozneje omejene.

Za našo primerjavo je bistveno naslednje: ukrajinski kmet na avstrijski strani meje je lahko imel drugačno razmerje do zemljiškega gospoda, sodišča, države in cerkve kot ukrajinski kmet na desnem bregu pod Ruskim cesarstvom. Jezik in sorodna kultura sama ne določita cene izhoda. Institucije določajo, kdo lahko zahteva koliko, kako se zahtevek izpodbija in kdo nosi posledico napake.

Avstrijska država tako postane tretji igralec med gospodom in kmetom. Lahko omejuje lokalno samovoljo, hkrati pa pridobi več lastnih evidenc in neposrednih zahtevkov.

Modernizacija oblasti je pogosto takšna menjava: manj globine pri enem gospodarju, več širine pri več institucijah.

8.6 Kaj nam ukrajinske dežele povedo o psihologiji

Dolgotrajne institucionalne razlike ustvarjajo različne racionalne strategije. V okolju, kjer je osebna oblast močna in izhod drag, je koristno znati brati človeka, improvizirati, uporabiti neformalno mrežo in izbrati trenutke ugovora. V bolj standardiziranem okolju postane koristno brati pravilo, poznati postopek in dokazati pravico.

Ko se takšne strategije prenašajo skozi generacije, začnejo izgledati kot kultura. Kultura je pogosto tudi shranjena zgodovina spodbud. Ukrajinske dežele nam zato pomagajo ločiti dve stvari, ki ju hitro zamenjamo: kulturno bližino in institucionalno enakost. Ljudje so lahko kulturno blizu in hkrati živijo pod tako različnimi pravili, da je njihov vsakdanji občutek oblasti, tveganja in prihodnosti bistveno drugačen.

Za naš esej je zato boljše vprašanje od »kdo so bili?« naslednje: pod katerimi pravili so lahko živeli svoj jutri?

9. Slovenski prostor med Avstrijskim cesarstvom in Ilirskimi provincami

Za leto 1812 je izraz »habsburška monarhija« uporaben kot zgodovinopisna oznaka dinastičnega prostora, vendar ni najbolj natančno politično ime. Cesar Franc je leta 1804 razglasil **Avstrijsko cesarstvo** (*Kaisertum Österreich*), dve leti pozneje pa je kot Franc II. odložil krono Svetega rimskega cesarstva in kot Franc I. ostal cesar Avstrije. Ko bomo govorili o državi leta 1812, bomo zato praviloma rekli Avstrijsko cesarstvo. »Habsburški« bo označeval dinastijo, širšo zgodovinsko tradicijo ali primerjavo čez daljše obdobje.

Nemško ime **Österreich** je starejše od cesarstva. Listina iz leta 996 vsebuje obliko *Ostarrîchi*, zgodovinsko povezano z vzhodnim območjem oziroma »vzhodnim gospodstvenim prostorom«. Ta etimologija ni teorija Avstrijskega cesarstva leta 1812, je pa lep opomin, da tudi politična imena nosijo usedline starejših geografij.

Slovensko govoreče prebivalstvo leta 1812 ni živelo v eni politični enoti. Večji del slovenskih dežel je bil v Avstrijskem cesarstvu, pomemben zahodni in osrednji del pa je bil med letoma 1809 in 1813/14 v Napoleonovih Ilirskih provincah. Človek je lahko govoril isti jezik kot nekdo nekaj deset kilometrov stran in živel pod drugo upravo, drugim davčnim sistemom in drugačno vojaško-politično povezavo.

To je odlična vaja proti prehitri nacionalni posplošitvi.

9.1 Avstrijsko cesarstvo: država dobi uradno ime in vedno daljši spomin

V 18. stoletju se habsburška oblast vse bolj uči upravljati prebivalstvo neposredno. Reforme Marije Terezije in Jožefa II. povečajo pomen državne administracije, popisov, šolstva, vojaške organizacije, matičnih evidenc in standardizacije. Stanovi izgubljajo del stare upravnega teže. Cerkev ostaja ključna, vendar država močneje določa, kaj mora sistem vedeti in kako mora delovati.

Leto 1812 je pri tem presenetljivo dobesedno pomembno. **Splošni državljanski zakonik, ABGB**, razglašen leta 1811 za nemške dedne dežele avstrijske monarhije, je začel veljati 1. januarja 1812. Njegov § 16 govori o prirojenih pravicah človeka, človeka obravnava kot osebo in izrecno zavrača suženjstvo oziroma osebno tlačanstvo v deželah, kjer velja.

Ta stavek ne odpravi vseh starih razmerij. Kmet leta 1812 zaradi njega še ne postane sodobni neobremenjeni lastnik svoje zemlje. Zemljiškogospodarske dajatve, tlaka in patrimonialne strukture bodo v avstrijskih deželah odpravljene šele leta 1848. Toda pravna sprememba je kljub temu velika.

Osebnost človeka se začne v zakoniku ločevati od zemljiške obveznosti. Status izgublja pravico, da bi pogoltnil celotno osebo.

To je pomembna stopnica v prehodu, ki nas zanima: od oblasti kot osebnega svežnja k oblasti kot nizu bolj ločenih funkcij in pravnih razmerij.

9.2 Hišna številka: država dobi naslov

Hišna številka se zdi majhna tehnika. V resnici je politična inovacija.

Pred njo človeka najde skupnost. Po njej ga lahko zanesljivo najde sistem.

V avstrijskih deželah so se konskripcijske hišne številke širše uvajale od poznih 1760-ih; lokalna izvedba je lahko prišla nekaj let pozneje. V eni vzhodnoštajerski župniji, ki jo ohranja zasebna mikrohistorična kronika, so številke dokumentirane od leta 1771. Razlog ni bil estetski. Država je potrebovala prebivalstvo, hiše in moške v obliki, ki jo je mogoče ponovno najti zaradi uprave, davka in vojaške organizacije.

James C. Scott pri takšni spremembi pomaga natančno formulirati dobiček centra. Lokalni človek ima več konteksta. Center potrebuje več prenosljivosti.

Ime pove, kdo si. Naslov pove, kje te sistem najde. Parcela pove, kateri del zemlje lahko pripiše tvojemu gospodinjstvu.

Država ne vidi bolje od sosedu. Vidi na daljavo.

9.3 Dajatve, tlaka in koledar

Jožefinske reforme so poskušale omejevati in meriti kmečke obveznosti. To ne pomeni, da je bilo leta 1812 zemljiškokosposko razmerje izginilo. Kmet še vedno razporeja letino skozi več zahtevkov: seme, hrana, živina, gospod, država, Cerkev, dolg in rezerva.

Tu se vrnemo k Thompsonu. Agrarni čas ni preprosto »svobodni naravni čas«, ki ga pozneje uniči tovarna. Delo na lastni kmetiji je pogosto organizirano okoli nalog, vremena in letnega časa. Toda že služba pri drugem, tlaka, delitev dela in pogodbeno delo ustvarjajo časovno disciplino. Tovarna discipline ne izumi iz nič.

Tovarna poveča njen doseg in natančnost.

Zemljiški gospod lahko zahteva dan. Tovarna bo pozneje zahtevala uro. Urad bo določil rok. Železnica bo zahtevala minuto. Digitalni sistem bo nekega dne meril sekundo.

Na začetku tega zaporedja pa ostaja isto vprašanje:

kdo ima pravico reči, da tvoj najdragocenejši delovni trenutek danes ni več tvoj?

9.4 Anonimni vzhodnoštajerski mikroprimer: kako velik je en »navaden« svet

Mikrohistorija je koristna, če ne zahteva, da ena družina predstavlja celotno deželo. Zasebna kronika iz okolice Velike Nedelje dokumentira malega kmeta, rojenega leta 1776, ki je bil leta 1804 že zapisan kot zakupnik majhne kmetije, podložne gospodstvu Muretinci. Umrl je leta 1810. Dva od njegovih štirih dokumentiranih sinov sta umrla zelo mlada. Kronika za isto domačijo v franciscejskem katastru leta 1825 navaja približno 3,36 hektarja, pretežno njiv.

Površine iz leta 1825 ne smemo mehansko preslikati v leto 1804. Toda merilo je dragoceno. Govorimo o gospodinjstvu, kjer ena bolezen, izguba delavca, živali ali dela pridelka ni računovodska opomba, ampak sprememba prihodnje proizvodne sposobnosti.

To je človekov svet tik pred letom 1812.

Dunaj vidi cesarstvo. Kataster vidi parcele. Gospod vidi obveznost. Gospodinjstvo vidi, kdo bo jutri oral.

Mikroprimer zato ni dokaz za celotno Avstrijsko cesarstvo. Je merilo razdalje med administrativno kategorijo »mali kmet« in dejanskim življenjem, ki ga ta kategorija skriva.

9.5 Ilirske province: modernizacija, ki pride z vojsko

Del slovenskega prostora je bil leta 1812 zunaj Avstrijskega cesarstva in znotraj francoskih Ilirskih provinc. Ljubljana je bila upravno središče francoskega projekta, ki je prinesel drugačno administrativno logiko, pravno reformiranje, večjo vlogo posvetne države in spremembe v šolstvu ter uradnem jeziku.

Za lokalnega človeka pa modernizacija ni prišla kot abstraktna ideja.

Prišla je z vojsko. Z davki. Z zahtevami po konjih. Z novimi uradniki. Z novim pravilnikom.

To je dobra korekcija našega instinkta, da modernizacijo vedno povezujemo z zmanjšanjem bremena. Standardizacija lahko omeji staro samovoljo in istočasno poveča sposobnost države, da učinkovito zahteva več.

9.6 Vera, družina in lokalni red

Katoliška župnija je hkrati verska skupnost, informacijska mreža in arhiv življenjskih prehodov. Duhovnik krsti, poroča, pokopuje in zapisuje. Ko država v poznem 18. stoletju poveča nadzor nad matičnimi knjigami, verska infrastruktura postane del širše administrativne infrastrukture.

To je klasičen primer funkcionalnega prekrivanja.

Institucija zbira podatke zaradi enega namena. Druga oblast odkrije, da je podatek uporaben za drugega.

Družina pa ostaja temeljna proizvodna in socialna enota. Dedovanje, poroka, služinčad in velikost kmetije odločajo, kdo ostane, kdo odide in kdo lahko ustanovi lastno gospodinjstvo. Sodobni jezik individualne kariere je tu preozek. Življenjska pot je delitev omejenega družinskega prostora.

9.7 Avstrijski profil svobode okoli 1812

Če položaj primerjamo z zasebnim tlačanom v Ruskem cesarstvu, ima kmet v avstrijskih dednih deželah praviloma več osebne pravne avtonomije in bolj regulirano razmerje do gospoda. ABGB v samem letu 1812 to normativno ločitev še poudari.

Toda praktična svoboda ostaja omejena z zemljo, obveznostmi, družino, pomanjkanjem rezerve, lokalnim statusom in vojaško-fiskalnimi zahtevki države.

Človek se osvobaja osebnega gospodarja. Istočasno postaja natančneje viden državi.

To ni protislovje. To je ena od glavnih oblik evropske modernizacije.

10. Zahodni lok leta 1812: Prusija, Francosko cesarstvo, italijanski prostor, Španija in Združeno kraljestvo

Če se iz ukrajinskih dežel in avstrijskega prostora pomaknemo proti zahodu, se pokaže še ena koristna lastnost leta 1812: modernizacija nima enega političnega obraza. Lahko pride kot reforma po porazu, kot centralizacija zmagovalnega cesarstva, kot ustava pod obleganjem, kot industrializacija pod vojno ali kot pravna reforma v deželi, ki je hkrati francoski satelit.

Isto leto lahko zato pomeni več države, več pogodbe, več vojske, več trga in več političnega glasu — vendar ne nujno za istega človeka.

10.1 Kraljevina Prusija: ko vojaški poraz odpre pravno vprašanje kmeta

Prusija leta 1812 ni še Nemčija. Je **Kraljevina Prusija**, država, ki jo je Napoleonov poraz leta 1806 prisilil v reformni pospešek. Oktobrski edikt iz leta 1807 je osebno tlačanstvo oziroma dedno podložnost odpravil; od

Martinovega leta 1810 naj bi v kraljestvu obstajale samo svobodne osebe. Toda ista pravna sprememba je ohranila obveznosti, ki so izvirale iz posesti ali pogodbe, vprašanje, kako podložne kmetije pretvoriti v dejansko svobodno lastnino, pa je zahtevalo dodatno ureditev. Regulacijski edikt iz leta 1811 je zato določal pretvorbo določenih kmečkih posesti v dedno lastnino ob odškodovanju nekdanjih gospodov.

To je skoraj laboratorijski primer razlike med **osebno svobodo** in **materialno strukturo svobode**.

Zakon lahko človeka osvobodi statusa v enem stavku. Ne more v istem stavku razdeliti zemlje, dolga, kapitala in pogajalske moči.

Pruske reforme so bile hkrati odgovor na državno šibkost. Vojaški poraz je razkril, da stari red ne proizvaja dovolj prožne države, gospodarstva in vojske. Svoboda je zato vstopila v reformni jezik tudi kot vprašanje državne učinkovitosti.

To je pomembno. Oblast lahko razširi osebno svobodo ne samo zato, ker postane moralno boljša, ampak tudi zato, ker odkrije, da je svobodnejši in mobilnejši človek v določenih razmerah gospodarsko in vojaško uporabnejši.

Motiv reforme ne izniči njenega učinka. Toda pomaga razumeti, zakaj se učinek ustavi tam, kjer začne preveč ogrožati nosilce starega premoženja.

10.2 Francosko cesarstvo: država, ki zna pretvoriti prostor v oddelek

Francosko cesarstvo leta 1812 je najmočnejši primer administrativne berljivosti v našem evropskem loku. Na vrhuncu je bilo razdeljeno na 134 departmajev, med njimi številne zunaj meja današnje Francije. Prefekt, imenovan iz centra, je bil osrednji izvršni člen departmaja: nadzoroval je upravo, policijo, davke in izvajanje državne politike ter sodeloval pri zagotavljanju nabora.

Scottov jezik tu skoraj prosi za uporabo.

Napoleon ne more osebno poznati milijonov ljudi. Lahko pa njegova država pozna departma, okrožje, občino, davčno kategorijo in naborni letnik.

To je drugačen tip moči od zemljiškega gospoda. Gospod pozna vas globlje. Prefekt jo pozna plitveje, vendar jo lahko vključi v državno tabelo, ki potuje do Pariza.

Leta 1812 ta administrativna sposobnost doseže brutalno praktično točko. Grande Armée, ki gre proti Ruskemu cesarstvu, ni samo francoska vojska v narodnem smislu. V njej so kontingenti in vojaki iz številnih držav in dežel Napoleonovega sistema, med njimi iz Kraljevine Italije in drugih zavezniških oziroma podrejenih političnih enot. Cesarstvo pretvarja lokalne sinove, konje, davke in ceste v en sam vojaški projekt.

Večja državna zmogljivost pomeni večjo sposobnost javnega dobra. Pomeni tudi večjo sposobnost mobilizacije za napačen cilj.

To je moralno pomembna korekcija tehničnega občudovanja učinkovite države. Zmogljivost ni isto kot legitimnost. Dobro organiziran ukaz je lahko še vedno slab ukaz.

10.3 Italijanski prostor: ena geografija, več držav in več prisilnih koledarjev

»Italija leta 1812« je podobna »Sloveniji leta 1812«: kulturno in geografsko razumljiva, politično pa razdeljena. Obstaja Napoleonova **Kraljevina Italija** s središčem v Milanu, ki jo kot podkralj upravlja Eugène de Beauharnais. Obstaja **Kraljevina Neapelj** pod Joachimom Muratom. Deli nekdanjih Papeških držav in severozahodnega polotoka so neposredno vključeni v Francosko cesarstvo. Sicilija ostaja pod Bourboni in zunaj Napoleonovega neposrednega nadzora, močno povezana z britansko zaščito.

Kraljevina Italija je prevzemala francoske pravne in upravne institucije, ceste, sodišča in kodekse. Hkrati je leta 1812 poslala vojaške enote v pohod v Rusko cesarstvo; Eugène je poveljeval IV. francosko-italijanskemu korpusu Grande Armée.

Za navadnega človeka je to bistven paradoks napoleonske modernizacije.

Zakon lahko postane bolj enoten. Uprava bolj predvidljiva. Fevdalne privilegije je mogoče omejiti. In prav ista država lahko tvoje telo bolj učinkovito prestavi tisoč kilometrov stran.

Modernost zato ni preprosta zgodba o zmanjševanju prisile. Je tudi premik od lokalne in osebne prisile k bolj standardizirani, teritorialni in funkcionalni prisili.

10.4 Španija: ko ima ista država dva odgovora na vprašanje, kdo je suveren

Španija leta 1812 živi znotraj vojne za neodvisnost proti Napoleonovi oblasti in hkrati znotraj ustavne revolucije. Joseph Bonaparte sedi na prestolu, ki mu ga je dal Napoleonov sistem; odpor in Cortes v Cádiz pa se sklicujeta na odsotnega Ferdinanda VII. in hkrati spreminjata samo predstavo o suverenosti.

19. marca 1812 Cortes sprejme **ustavo iz Cádiza**. Njena politična novost je velika: suverenost je pripisana narodu, oblast naj bo razdeljena, predstavniški sistem dobi ustavno obliko. Država se poskuša preoblikovati sredi vojne.

To je skoraj nasprotje Tolstojevga problema z načrtom. Besedilo zakona je zelo veliko. Njegov doseg na terenu je neenakomeren, ker je del države pod francoskim nadzorom, lokalne oblasti so razdeljene, komunikacija je vojna in legitimnost tekmuje sama s seboj.

Ustava je najmočnejša takrat, ko je mogoče njeno pravilo pretvoriti v običajno življenje. Leta 1812 je v Španiji še predvsem obljuba, program in orožje legitimnosti.

Toda njen pomen sega čez Atlantik. Cádiz ne govori samo polotoku. Njegova ustavna geografija zajema špansko monarhijo na obeh straneh oceana; za našo primerjavo je pomembno, da s tem neposredno poseže tudi v politično prihodnost Nove Španije.

10.5 Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske: država, ki financira vojno in meri delo

Od leta 1801 je pravilno državno ime **Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske**. »Velika Britanija« ostaja geografska in pogosta krajša oznaka otoka ter politične tradicije, vendar za državo leta 1812 uporabljamo Združeno kraljestvo.

To kraljestvo istočasno vodi globalno pomorsko vojno proti Napoleonovemu sistemu, podpira kopensko vojno na Iberskem polotoku in od junija 1812 vstopi v vojno z Združenimi državami Amerike. Njegova moč je manj odvisna od neposrednega nadzora celinske Evrope in bolj od mornarice, kredita, davčnega sistema, trgovine in sposobnosti dolgo financirati vojno.

Royal Navy pa potrebuje ljudi. Prisilno vključevanje mornarjev oziroma *impressment* je eden od glavnih ameriških očitkov pred vojno leta 1812. Med letoma 1793 in 1812 se je število mož v kraljevi mornarici močno povečalo; država, ki varuje trgovske poti, zato del svoje pomorske zmogljivosti gradi tudi na zelo neposrednem zahtevku do teles in časa mornarjev.

Na kopnem se medtem razvija druga vrsta konflikta. Luditski nemiri, ki so se začeli leta 1811 in se leta 1812 močno razširili v Nottinghamshire, Yorkshire in Lancashire, niso preprosta vojna ljudi proti tehnologiji. Obrtniki in tekstilni delavci napadajo uporabo strojev v razmerah, kjer nova tehnologija spreminja plače, spretnost, pogajalsko moč in pravila dela. Država odgovori z vojaki in leta 1812 razbijanje strojev spremeni v kaznivo dejanje, za katero je mogoča smrtna kazen.

Thompsonov problem časa tukaj dobi meso.

Stroj ne meri samo časa. Spremeni, kdo lahko določi ritem dela in koliko je vredna stara spretnost.

Združeno kraljestvo je zato v našem letu hkrati država parlamenta, kredita in pravne tradicije ter država vojne, pomorske prisile, družbenega konflikta in zgodnje industrijske discipline. Modernost ponovno pride v svežnju.

10.6 Kaj zahodni lok doda naši primerjavi

Prusija pokaže, da lahko osebna osvoboditev pride kot reforma državne učinkovitosti.

Francosko cesarstvo pokaže, da administrativna racionalnost lahko poveča tako pravno enotnost kot sposobnost množične mobilizacije.

Italijanski prostor pokaže, da pravna modernizacija in politična odvisnost lahko živita v isti instituciji.

Španija pokaže, da ustava in dejanski nadzor nista ista stvar.

Združeno kraljestvo pokaže, da je mogoče vojno moč graditi na kreditu, mornarici, trgu in industrializaciji, hkrati pa v notranjosti proizvajati nove konflikte o delu in času.

Zahod leta 1812 ni »bolj moderen« v eni sami smeri. Je gostejši laboratorij različnih načinov, kako se stara osebna oblast pretvarja v zakon, pogodbo, urad, trg, stroj in državno zmogljivost.

11. Združene države Amerike leta 1812: ena republika, več režimov svobode

Leta 1812 je država **United States of America**, v slovenščini Združene države Amerike oziroma ZDA. Izraz **Union** je smiselno, kadar govorimo o ustavni zvezi zveznih držav. Beseda **Konfederacija** pa za ameriški jug leta 1812 ni pravilno politično ime: Členi konfederacije so prenehali veljati z novo ustavno ureditvijo leta 1789, Konfederacijske države Amerike pa bodo nastale šele leta 1861. Jug leta 1812 je del ZDA.

Ta terminološka natančnost je vsebinska. Republika je ena, vendar v njej ne obstaja en sam režim praktične svobode.

Če bi iskali državo, ki najbolj učinkovito razbije enostavno zgodbo o »moderini svobodi«, so Združene države okoli leta 1812 skoraj idealen primer.

Republika ima ustavo, volitve, močno retoriko individualne svobode in izjemno dinamičen trg zemlje. Istočasno vsebuje dedno rasno suženjstvo, pravno omejen položaj poročenih žensk, hitro naseljenško širitev na ozemlja avtohtonih političnih skupnosti in velike regionalne razlike v gospodarstvu.

Popis leta 1810 našteje 7.239.881 prebivalcev. Med njimi je 1.191.362 zaslužnjenih ljudi - približno šestina celotnega prebivalstva. Ista republika torej proizvaja eno najbolj odprtih lastninskih priložnosti za del belskega moškega prebivalstva in eno najbolj totalnih oblik pravnega nadzora nad prihodnostjo drugega dela prebivalstva.

ZDA leta 1812 niso en režim svobode. Je laboratorij več režimov pod isto zastavo.

11.1 Severovzhod: trgovina, kmetija in začetek ure

Severovzhod je še vedno močno kmečki in trgovski, vendar je tukaj najvidnejši začetek industrijske spremembe. Samuel Slater je v Pawtucketu že leta 1790 postavil uspešno mehanizirano bombažno predilnico. V prvih letih 19. stoletja se po Novi Angliji širijo manjši vodni mlini. Zreli Lowellov sistem velikih tekstilnih tovarn bo prišel nekoliko pozneje, po letu 1814, vendar je prehod že viden.

V kmečkem gospodinjstvu velik del dela sledi nalogi, letnemu času in biološkemu ritmu proizvodnje. V mlinu se več opravi začne sinhronizirati z napravo, delitvijo dela in skupnim začetkom procesa. To je sprememba v gostoti sinhronizacije.

E. P. Thompson je industrializacijo povezal s prehodom od pretežno nalogovno usmerjenega dela k natančnejši disciplini merjenega časa. Njegova pomembnejša opomba pa je, da prehod ni binaren. Mala kmetija je lahko kot celota usmerjena v nalogo, znotraj nje pa se že pojavi odnos med tistim, ki razporeja delo, in tistim, čigar čas je razporejen. Najeto delo, dnevnice, tržni roki in koordinacija več ljudi ustvarjajo merjeni čas še pred industrijsko uro. Okoli leta 1812 je severovzhod ZDA zato v prekrivanju režimov: predenje se mehanizira, veliko tkanja ostaja gospodinjskega, družina pa je hkrati proizvodna enota in dobavitelj širšemu trgu.

Thompsonov globlji prispevek je moralni. Ko se čas loči od konkretne naloge in postane merljiv interval, se spremeni tudi ocenjevanje človeka. Zamuda ni več samo nesrečno srečanje z dežjem ali živaljo, ampak lahko postane znak nediscipline; točnost postane vrlina, »izgubljanje časa« moralna napaka. Ko je čas delodajalca jasno ločen od časa delavca, ura ne meri samo trajanja. Pomaga določiti, kdo je zanesljiv, resen in vreden plačila.

Merjenje časa se spremeni v merjenje človeka. Zunanji urnik postane notranji kriterij samodiscipline.

Tovarna ne izumi discipline. Poveča njen doseg in natančnost.

11.2 Embargo in vojna: trgovec odkrije geopolitiko

Nova Anglija je tesno povezana z atlantsko trgovino. Jeffersonov embargo leta 1807 in poznejši trgovinski ukrepi naj bi zaščitili ameriško suverenost pred britanskimi in francoskimi posegi, vendar močno prizadenejo regije, katerih življenjski sistem je odvisen od plovbe, izvoza, uvoza in kreditov.

Za trgovca je zunanja politika nenadoma lokalna ekonomija. Ladja stoji. Mornar nima dela. Blago nima kupca. Kredit se spremeni v problem.

Vojna leta 1812 regionalno nezadovoljstvo še poglobi. Federalistična Nova Anglija vojni pogosto nasprotuje; Hartford Convention leta 1814 je skrajni izraz občutka, da nacionalna odločitev ne porazdeli stroškov enakomerno.

To je pomembna lekcija za Tolstojev vprašanje zgodovine. »ZDA se odločijo za vojno« je politično pravilna poved. Toda odločitev ima različne lokalne cene. Nacionalna volja je agregat, ne enotna psihologija.

11.3 Severna svoboda ima lastne meje

Severovzhod se pogosto primerja z jugom kot »svobodno« regijo. Razlika je temeljna, vendar zgodnja republika še vedno vsebuje ostanke suženjstva v nekaterih severnih državah in pravni red, v katerem poročena ženska po pravilih zakonske pravne podrejenosti žene (coverture) nima enake samostojne premoženjske in pogodbene osebnosti kot odrasli moški.

Praktična svoboda je zato tudi znotraj severovzhoda različno porazdeljena. Beli moški lastnik kmetije. Najeti delavec. Otrok v predilnici. Poročena ženska. Svobodna temnopolta oseba. Zasuznjena oseba v državi, ki še ni zaključila postopne emancipacije.

Vsi živijo v istem regionalnem gospodarstvu, vendar njihov jutri nima enake pravne zaščite.

11.4 Jug: lastnina, ki vključuje človeka

Na ameriškem jugu se vprašanje, kdo ima jutrišnji dan, postavi v najbolj brutalni obliki.

Dedno premično suženjstvo omogoča lastniku pravno razpolaganje z delom zasuznjene človeka in v velikem obsegu z njegovim gibanjem, bivališčem ter družinsko varnostjo. Suženjski zakoni omejujejo zbiranje, gibanje, izobraževanje in številne druge možnosti. Prodaja lahko razdeli družino. Otrok se rodi v status, ki ga ne izbere.

To je veliko bližje totalnemu zahtevku do prihodnosti kot večina drugih razmerij v naši primerjavi.

Zato mora biti primerjava s tlačanstvom v Ruskem cesarstvu natančna. Peter Kolchin je pokazal, da sta sistema primerljiva kot obliki nesvobodnega dela in gospodarske dominacije, vendar imata različne pravne, rasne, družinske in posestne strukture (Kolchin 1987). Ruski tlačan je lahko zelo globoko osebno podrejen

gospodarju, vendar je ameriško premično suženjstvo (chattel slavery) človeka pravno umestilo v lastninski režim z močno rasno dednostjo statusa. Razlike so del mehanizma, ne opomba na robu.

11.5 Bombaž: stroj, ki poveča vrednost prisilnega dela

Bombažni gin po 1790-ih močno poveča učinkovitost čiščenja kratkovlaknatega bombaža. Tehnološko bi lahko pričakovali, da stroj zmanjša potrebo po delu. Gospodarska posledica je bila drugačna: povečana donosnost bombaža razširi površine, proizvodnjo in povpraševanje po zaslužnjem delu.

To je lekcijska o tehnologiji. Stroj ne določa družbene posledice sam.

Institucije določijo, kdo si prisvoji dobiček, kdo nosi delo in kako se razširi proizvodnja.

Enaka tehnologija v drugačnem lastninskem režimu bi proizvedla drugačno družbo.

11.6 Plantaža kot organizacija in oblast

Plantaža je proizvodna organizacija, gospodinjstvo in oblastni prostor. Lastnik ali upravitelj razporeja delo, hrano, kazni, čas in gibanje. Zaslužnjeni ljudje pa kljub represiji ustvarjajo lastne družinske, verske, kulturne in gospodarske mreže. Njihova agencija obstaja znotraj izjemno ozkega formalnega prostora in se kaže v pogajanjih, upočasnitvah, pobegu, skrbi, skupnosti, ohranjanju znanja in drugih oblikah vsakodnevnega ravnanja.

Zato podrejenosti ne smemo zamenjati za odsotnost delovanja.

Človek lahko deluje tudi v sistemu, ki mu skoraj v celoti odreja pravico do izbire pravil.

Prav zaradi tega je strošek sistema še bolj viden: ogromna količina človeške inteligence se porablja za preživetje in navigacijo oblasti, namesto za svobodno izbiro smeri.

11.7 Zahod: zemlja kot izhod

Ko v letu 1812 govorimo o ameriškem »zahodu«, mislimo predvsem na prostor čez Apalače, Stari severozahod, Kentucky, Tennessee in nastajajoča naselja proti območjem, ki jih bo republika šele popolneje vključila. To ni poznejši pacifiški Zahod.

Za številne bele naseljence je zahod obljuba izhoda. Več zemlje pomeni možnost lastne kmetije.

Lastna kmetija pomeni manj neposredne odvisnosti od najemodajalca ali stare lokalne hierarhije.

Premik zahteva kapital, delo, družino in tveganje, vendar lahko poveča materialni preostanek. Douglass North je v zgodnji ameriški gospodarski zgodovini poudaril prehod iz pionirske samooskrbe v vse širšo tržno ekonomijo in regionalno specializacijo (North 1961). Zahod je v tej zgodbi prostor, kjer zemlja, promet in trgi postopoma spreminjajo samooskrbno gospodinjstvo v del nacionalnega gospodarstva.

11.8 Zvezna država naredi zemljo berljivo

Zemlja kot priložnost potrebuje pravni in merilni sistem. Northwest Ordinance, zemljiške uredbe, geodetske mreže in prodaja javne zemlje pretvarjajo ogromne površine v merljive parcele, pogodbe, davčne enote in bodoče države.

To je ameriška različica Scottove berljivosti. Gozd postane sekcija. Pot postane meja. Parcela dobi številko. Pravica postane listina. Za naseljence je to varnost lastnine. Za državo je to upravljiv prostor.

11.9 Prazna parcela ima prejšnjega uporabnika

Največja nevarnost jezika »proste zemlje« je, da izbriše človeka, ki je tam že bil.

Za Shawneeje, Miamijske, Creeke in druga avtohtona ljudstva zahodni prostor ni neuporabljena površina, ki čaka na geodeta. Je dom, lovsko območje, politična geografija, sveta krajina in osnova prihodnosti skupnosti.

Northwest Ordinance je obljubljal »dobro vero« do staroselskih ljudstev in varovanje njihove zemlje, vendar se je dejanska širitev republike pogosto odvijala skozi pritisk, pogodbe pod neenakimi pogoji, naseljevanje in vojno. Tecumseh je poskušal oblikovati širšo avtohtono koalicijo, ker je pravilno razumel mehaniko posameznih zemljiških cesij: če se vsaka skupnost pogaja ločeno, se skupni prostor drobi.

Tukaj se koncept izhoda obrne. Za naseljenca je zahod izhod.

Za avtohtono skupnost je isti izhod nekoga drugega lahko njena izguba ozemlja.

Svoboda enega se lahko financira z zmanjšanjem prihodnosti drugega.

11.10 Vojna leta 1812: ista letnica, druga fronta

Ko Napoleon prečka mejo Ruskega cesarstva, Združene države vstopijo v vojno z Združenim kraljestvom. Vzroki vključujejo britanske posege v ameriško trgovino, prisilno vključevanje mornarjev v britansko mornarico (impressment), vprašanje suverenosti, zahodno širitev, odnose z avtohtonimi narodi in ambicije do britanske Kanade.

Vojna zelo jasno pokaže regionalno strukturo republike. Nova Anglija vidi trgovinsko škodo in blokado.

Zahodni politiki vidijo britansko prisotnost in avtohtoni odpor kot oviro širjenju.

Jug vidi svoje interese skozi drugo kombinacijo trgovine, zemlje in politike.

Avtohtone skupnosti vojno berejo kot boj za lastno politično prihodnost.

Po Tecumsehovi smrti leta 1813 se možnost velikega avtohtonega zavezništva na Starem severozahodu močno zmanjša. Na jugu poraz uporniške frakcije Creekov, imenovane Red Sticks, pri Horseshoe Bendu in pogodba v Fort Jacksonu prisilita Creek v odstop več kot dvajset milijonov akrov zemlje. Vojna se zato konča brez velikih formalnih sprememb ameriško-britanske meje, vendar z velikimi posledicami za notranjo geografijo moči.

Tako kot pri Tolstoju je največja posledica lahko druge od uradnega mirovnega zemljevida.

12. Nova Španija leta 1812: Mehika med Španijo, ZDA in evropsko vojno

Ime Mehika v tem poglavju uporabljam kot današnjo geografsko orientacijo. Politična enota leta 1812 je Podkraljestvo Nova Španija. Prav ta razlika je koristna, ker prostor današnje Mehike stoji na križišču štirih dinamik: španske vojne v Evropi, krize španske oblasti v Novi Španiji, ameriške ozemeljske širitve ter nastajajočih stikov med mehiškimi uporniki in Združenimi državami.

Nova Španija leta 1812 ni oddaljen dodatek evropski zgodovini. Je kraj, kjer se evropska vojna, imperialna legitimitnost in severnoameriška širitev srečajo v istem koledarju.

12.1 Španija in Evropa: imperij, ki se brani doma

Po francoski invaziji leta 1808 je španska monarhija v krizi. Ferdinand VII. je v ujetništvu, vojna proti Napoleonovemu Francoskemu cesarstvu pa zahteva vojsko, denar in politično improvizacijo. Cortes v Cádiz ugotovi, da sredi vojne ustvariti novo podlago legitimnosti in 19. marca 1812 sprejme ustavo, ki govori v jeziku nacionalne suverenosti, predstavnosti in delitve oblasti.

To se čez Atlantik ne prenese kot čista ideja. Španija se v Evropi bori skupaj z Združenim kraljestvom proti Napoleonu; Združene države pa junija 1812 vstopijo v vojno prav z Združenim kraljestvom. Isti atlantski prostor je zato sestavljen iz zavezništov, ki se križajo: Španija potrebuje britansko moč v Evropi, ZDA se z britansko močjo spopadejo, Nova Španija pa mora iz daljave ugotoviti, katera španska oblast je legitimna in koliko zmogljivosti ima sploh še za izvrševanje ukazov.

Ko se center bori za lastno preživetje, periferija ne dobi samo manj nadzora. Dobi več prostora za konkurenčne predstave prihodnosti.

12.2 Nova Španija: upor, ustava in več prihodnosti hkrati

Upor, ki ga je leta 1810 sprožil Miguel Hidalgo, se po njegovem porazu ne konča. José María Morelos je leta 1812 že osrednja vojaška in politična figura. Za prebivalca Nove Španije zato ne obstajata samo dve možnosti, »Španija« ali »neodvisnost«. Hkrati so prisotni obnovljeni kraljevski red, ustavna monarhija iz Cádiza, lokalne korporativne in stanovske pravice ter različne uporniške predstave politične prihodnosti.

To je skoraj laboratorij notranjega in kolektivnega konflikta. Človek lahko zasebno dvomi v kraljevsko oblast, vendar je od nje odvisen njegov urad. Lahko podpira ustavo, vendar se boji upora. Lahko simpatizira z uporom, vendar mu družina, trgovina ali lokalni položaj nalagajo previdnost. Misel, interes, identiteta in dejanje se ne poravnajo avtomatično.

12.3 Cuautla: politika se prevede v vodo, kruh in čas

Obleganje Cuautle med februarjem in majem 1812 pokaže, kaj se zgodi, ko se spor o legitimnosti prevede v fizično mehaniko. Morelos utrdi mesto, zbira zaloge in organizira obrambo. Kraljevske sile pod Félixom Marío Callejo mesto oblegajo, bombardirajo in skušajo prekiniti oskrbo z vodo. Politična ideja postane vprašanje, koliko dni lahko skupnost vzdrži, kdo nosi hrano, kdo straži, kdo tvega življenje in kdo še verjame, da bo jutri obstajal red, za katerega se danes žrtvuje.

Velika politična beseda se v obleganem mestu skrči na zelo majhne enote: liter vode, kos kruha, naboj, uro spanja in zaupanje sosedu.

12.4 ZDA in španska meja: ko uradna politika ni edini igralec

Odnosi med Španijo in ZDA so leta 1812 že napeti zaradi meja Louisiane in Floride. Ameriška širitev po nakupu Louisiane je odprla vprašanje, kje se konča ameriški in začne španski prostor; na Floridi se ameriški državni interes prepleta z lokalnimi uporniki in vojaškimi posegi. Na zahodu pa španski Teksas postane prostor, kjer se mehiški uporniški interes sreča z ameriški prostovoljci, zasebnimi ambicijami in ne povsem enotno državno politiko.

Odprava Gutiérreza in Mageeja leta 1812-1813 je dober primer. José Bernardo Gutiérrez de Lara išče podporo v ZDA, nato skupaj z Augustusom Mageejem in skupino ameriških ter mehiških udeležencev vstopi v španski Teksas. To ni preprosto uradna vojna ZDA proti Španiji. Je mejni prostor, v katerem posamezniki, lokalni uradniki, trgovci, prostovoljci in politični projekti ustvarijo učinek, ki ga nobena prestolnica ne nadzoruje povsem.

Tolstoj bi takšno mejo prepoznal. Država ima politiko, toda zgodovina nastaja tudi v prostoru med ukazom, toleriranjem, zasebnim interesom in lokalno improvizacijo.

12.5 Northov atlantski problem: pravila, ki pridejo čez ocean

Douglass North je primerjal britansko in špansko institucionalno dediščino v Amerikah, da bi pokazal, kako formalna pravila, neformalne norme in načini izvrševanja ustvarjajo različne razvojne poti. Njegovo vprašanje je uporabnejše od prehitre civilizacijske sodbe: katera pravila zmanjšujejo negotovost dovolj, da ljudje vlagajo v prihodnost, in katera nagrajujejo predvsem dostop do oblasti, privilegija ali zaščitene rente?

Nova Španija leta 1812 pokaže tudi mejo te primerjave. Institucije niso kovčki, ki jih imperij preprosto prenese čez ocean. Ob prihodu se srečajo z lokalno družbo, starimi pravicami, razdaljo, konfliktom, religijo, gospodarskimi interesi in novimi političnimi idejami. Zato ista španska ustava v Cádizu in v Novi Španiji ne more imeti popolnoma istega dejanskega življenja.

12.6 Kaj Mehika doda vprašanju leta 1812

Rusko cesarstvo leta 1812 pokaže, kako lahko velik center mobilizira ljudi in prostor proti zunanjemu napadu. Nova Španija pokaže obratno nevarnost: center je sam v vojni in krizi legitimnosti, zato se vprašanje oblasti razpre navzven. Kdo predstavlja suverena? Katera ustava velja? Kdo pobira dajatve? Kdo organizira obrambo? Kdo lahko računa na pomoč čez mejo?

Hkrati nastane severnoameriški trikotnik. Španija se v Evropi bori z Napoleonovim Francoskim cesarstvom in se opira na Združeno kraljestvo. ZDA se spopadejo z Združenim kraljestvom in pritiskajo na španske obmejne prostore. Uporniki v Novi Španiji iščejo stik in podporo v ZDA. Nobena od teh povezav ni dovolj, da bi sama razložila izid, skupaj pa pokažejo, kako se lokalni ponedeljek lahko spremeni zaradi odločitve, sprejete na drugi strani oceana.

Mednarodni sistem ni ozadje vsakdanjega življenja. V kriznem letu vstopi v ceno blaga, pot kurirja, veljavnost papirja, varnost meje in verjetnost, da bo jutri isti urad še obstajal.

13. North sreča Tolstoja: pravila igre in življenje v ponedeljek

Douglass North in Lev Tolstoj prihajata iz različnih svetov. Eden je ekonomist institucij, drugi romanopisec. Eden išče analitični okvir gospodarskih sprememb skozi čas, drugi razbije samozavest vsakega okvira, ki človeka prehitro poenostavi.

Skupaj sta uporabna prav zato, ker se popravljata.

13.1 North pove, zakaj pravila štejejo

Northova osnovna ideja je preprosta in močnejša, kot se zdi: institucije so pravila igre - formalna pravila, neformalne norme in način njihovega izvrševanja - organizacije pa so igralci. Gospodstvo, vas, cerkev, trgovska hiša, vojska, politična stranka ali podjetje delujejo znotraj pravil, hkrati pa skušajo pravila spremeniti, kadar bi s tem izboljšali svoj položaj.

Če sistem nagraduje zaseg rente, bodo sposobni ljudje vlagali v zaseg rente.

Če nagraduje trgovino, bodo gradili trgovske organizacije. Če je lastnina varna, se podaljša časovni horizont vlaganja.

Če je oblast nepredvidljiva, se poveča vrednost osebnih vezi in kratkoročnega dobička.

To je zelo močna razlaga regionalnih razlik leta 1812.

Tu nastane povratna zanka, ki je za zgodovino bistvena. Institucije določijo, katere veščine in organizacije se izplačajo. Organizacije nato vlagajo v znanje, povezave in sposobnosti, ki jim pomagajo preživeti. Ko dovolj pridobijo, skušajo spremeniti institucije. Pravila ustvarijo igralce, igralci pa postopoma preoblikujejo pravila.

Institucija zato ni ograja okoli družbe. Je del njenega motorja.

13.2 Tolstoj pove, zakaj pravilo nikoli ni celotno življenje

Institucija določi spodbudo. Človek jo mora zaznati. Tu vstopi Tolstoj.

Ljudje delujejo z nepopolnimi informacijami, čustvi, telesom, navadami in mentalnimi modeli sveta. North v poznejšem delu posebej poudari, da posamezniki isto informacijo razlagajo skozi kulturno dediščino, lokalne probleme, prejšnje izkušnje in naučeno znanje. Tolstoj pa nam pokaže, kako je tak model videti v človeku: kot strah, ponos, zaupanje, sram, družinski spomin in pričakovanje, kaj bo sledilo dejanju.

Pravilo lahko pravi, da se človeku nekaj splača. Ponos mu lahko prepreči, da to stori. Družina spremeni račun. Vera spremeni sprejemljivo možnost. Strah spremeni verjetnost, ki jo človek subjektivno vidi. Zato institucije ne proizvajajo vedenja avtomatsko. Proizvajajo polje verjetnosti.

Zato se dve družbi z enakim formalnim pravilom lahko razvijata različno. Če ljudje zaradi pretekle izkušnje pravilu ne verjamejo, ga bodo uporabljali drugače. Če organizacije vlagajo v obhod pravila, bo drugo njegovo dejansko življenje. Če povratna informacija o posledicah prihaja počasi ali nejasno, lahko napačen model sveta preživi zelo dolgo.

13.3 Pravila igre niso napisana samo v zakonu

Za ruskega tlačana je pravilo tudi navada gospoda. Za štajerskega kmeta lokalni običaj. Za novoangleškega trgovca kreditni ugled. Za zaslužnjega človeka kombinacija zakona, nasilja in gospodarjeve prakse.

Za ameriškega naseljenca geodetski sistem, pogodba, lokalna skupnost in vojaška varnost meje.

Za pripadnika avtohtonega naroda pravila lastne politične skupnosti in hkrati vedno močnejši zunanji sistem, ki zemljišče razume drugače.

Institucija je zato širša od države.

Država je samo ena od organizacij, ki ustvarjajo in izvršujejo pravila.

13.4 Pot odvisnosti: zakaj preteklost ostane v prihodnosti

Northov pojem odvisnosti od poti (path dependence) pojasni, zakaj se družba ne spremeni popolnoma, ko zamenja zakon. Stare naložbe, organizacije, navade, znanje in razmerja ostanejo; poleg tega se med njimi ustvarijo komplementarnosti in mrežni učinki. Ko je veliko ljudi, premoženja in znanja prilagojenega enemu načinu delovanja, je sprememba dražja tudi takrat, ko je nova možnost na papirju boljša.

Odpravimo eno pravico gospoda. Ostane velikost njegove posesti. Spremenimo državno mejo. Ostanejo lokalni jeziki in mreže. Uvedemo novo ustavo. Ostanejo neenake začetne razdelitve zemlje in kapitala. Prepovemo mednarodno trgovino s sužnji. Ostane domači suženjski režim in gospodarska spodbuda bombaža. To je razlog, da je zgodovina tako trdoživa.

Institucije ne potujejo skozi čas same. Nosijo jih ljudje, organizacije, lastnina, znanje in prepričanja. North zato poudarja učenje: družba poskuša zmanjšati negotovost z modeli sveta, ti modeli pa se shranijo v jezik, običaj, mit, poklicno znanje in organizacijsko rutino. Pot odvisnosti je tudi spomin, ki je dobil infrastrukturo.

13.5 Tolstoj doda mikrotemelj poti

Kaj je odvisnost od poti v življenju enega človeka? Navada. Ugled. Družinska zgodba. Strah, ki se je nekoč izkazal za koristen. Način, kako je oče ravnal z gospodarjem. Način, kako se mati pogaja na trgu. Spomin na vojno. Prepričanje, da oblasti ni varno zaupati.

Tolstoj pokaže, kako se velike institucionalne poti shranjujejo v majhnih človeških reakcijah. Zato sta mikro in makro zgodovina isti proces na dveh povečavah.

13.6 Znanje, ki se preseli: know-how in obzorje mogočega

Northova poznejša institucionalna teorija uporablja boljši jezik od gole »informacije«: govori o večinah, znanju, učenju in mentalnih modelih. To je pomembno tudi pri selitvah. Človek ne prenese v novo okolje samo rok in delovne sile. Prenese način, kako se nekaj naredi, izkušnjo z orodjem, občutek za zaporedje dela, mrežo poznanstev, predstavo o dobrem postopku in predvsem seznam rešitev, za katere že ve, da so mogoče.

V starem, gostejem hierarhičnem svetu je lahko sposoben obrtnik, tehnik ali pomočnik omejen z mestom v cehu, podjetju, upravi ali vojski. Mehanizem si lahko predstavljamo pri gradnji kanala: človek, ki je v Evropi kot nižji pomočnik opazoval meritve, nasipe, zapornice, dobavo materiala in razporejanje ekip, lahko v okolju s pomanjkanjem izkušenega kadra prevzame odgovornost za cel odsek ali večji del projekta. Na ladji čez Atlantik

ni postal pametnejši. Spremenila se je vrednost njegovega praktičnega znanja, širina naloge in obzorje tega, kar mu drugi sploh dovolijo poskusiti.

To je posebej pomembno za zgodbo o ameriškem zahodu in prometu, vendar moramo časovno ostati natančni. Veliki kanalski projekti in množičnejši priseljenjski valovi iz Združenega kraljestva, Irske in nemških dežel se okrepijo predvsem po letu 1812. Kanal Erie se začne graditi leta 1817. Zato leta 1812 ne opisujemo že dokončanega sveta kanalov, temveč institucionalne in demografske pogoje, iz katerih bo v naslednjih desetletjih nastal.

Ko nova cesta ali kanal zmanjša strošek poti med vzhodnim trgom in tedanjim zahodom, ne spremeni samo cene prevoza. Spremeni obzorje mogočega. Zemlja, ki je bila predaleč za donosno prodajo pridelka, postane del trga. Znanje, ki je bilo v Evropi pomožna spretnost, lahko v novem okolju postane organizacijsko jedro projekta. Northov poudarek na spodbudah zato lahko razširimo: institucije ne določajo samo, kaj se splača narediti, ampak tudi, katero znanje bo sploh dobilo priložnost postati vodilno.

Selitev zato ni izhod iz kulture pričakovanj v prazen prostor. Migrant zamenja en sklop pričakovanj za drugega: zemljiško pravo, trg, družinske obveznosti, versko skupnost, kredit, lokalni ugled in na meji tudi nasilje ter politično negotovost. Razlika je lahko v tem, da novi red še ni povsem strdil vseh položajev. Nekdo lahko zato svojo vlogo pogaja na novo. Podjetnik pri tem ne organizira samo kapitala in dela, ampak drugim postavlja pričakovanje, da bo cesta, kanal, naselje ali podjetje obstajalo tudi jutri; država pa z geodetom, listino in pravilom iz iste prihodnosti naredi nekaj, na kar se lahko opre več ljudi. Nova svoboda torej ne nastane iz odsotnosti pričakovanj, temveč iz možnosti, da se njihova razporeditev in lastna vloga v njih še lahko spremenita.

Migracija ne premika samo ljudi. Premika know-how, samozavest in mejo tega, kar si skupnost sploh zna predstavljati kot izvedljivo.

14. Družina, ženske in nevidna ekonomija vsakdana

Če gospodarsko zgodovino leta 1812 zreduciramo na zemljišče, trgovino, davke in proizvodnjo, izgubimo sistem, ki vsak dan ponovno proizvede delovno sposobnost.

To je gospodinjstvo.

14.1 Reproductivno delo je proizvodna infrastruktura

Nekdo mora pripraviti hrano. Skrbeti za otroka. Negovati bolnega. Čistiti in popravljati oblačila. Ohraniti seme in zalogo. Predelati mleko, žito, volno ali lan. Vzdrževati odnose, ki bodo ob nesreči postali mreža pomoči.

Velik del tega dela je zgodovinsko pripadel ženskam in pogosto ni bil viden kot samostojna gospodarska kategorija.

Toda proizvodnja potrebuje naslednji delovni dan. Reproductivno delo ga pripravi.

14.2 Ruska plemkinja in kmečka žena

Tolstoj lahko pri aristokratski ženski pokaže široko čustveno življenje in hkrati zelo realno omejitev njenega socialnega prostora. Poroka, družinsko ime in premoženje oblikujejo njene možnosti. Pri kmečki ženski je gospodarstvo še neposredneje povezano z delom in preživetjem.

Razlika med njima je ogromna.

Skupna točka je, da družba od obeh pričakuje reprodukcijo odnosov in gospodinjstva.

Ena to počne s služinčadjo in več materialnega prostora. Druga s precej manj rezerve.

14.3 Nova Anglija: domača proizvodnja v tržnem sistemu

V severovzhodnih Združenih državah tekstilni trg okoli leta 1812 še močno uporablja gospodinjsko delo. Predenje se seli v vodne mline, tkanje in druga opravila pa ostajajo razpršena. Ženska doma zato ni zunaj trga. Trg prihaja v gospodinjstvo skozi surovino, kosovno delo, prodajo presežka in porabo.

To je pomemben prehod.

Delo je še domače po prostoru in vedno bolj tržno po namenu.

Kasnejša industrijska tovarna bo ta odnos spremenila: človek bo moral v večji meri priti k stroju in njegovemu urniku.

14.4 Ameriški jug: družina pod lastninskim tveganjem

Za zaslužneno žensko in moškega je družina še dodatno ranljiva, ker pravo lastniku omogoča prodajo ljudi. Intimni odnos nima popolne zaščite pred gospodarsko transakcijo. Otrok je lahko ljubljeni član družine in istočasno v lastninskem sistemu vpisan kot premoženje nekoga drugega.

To je skrajna oblika zlitja ekonomije in človeškega statusa.

Družina si kljub temu ustvarja lastne vezi, obrede, spomin in strategije. Njena trdnost je odgovor na sistem, ki jo lahko razdeli.

14.5 Zahod: družina kot migracijsko podjetje

Naselitev zahoda pogosto zahteva družinsko organizacijo. Potovanje, gradnja hiše, čiščenje zemlje, setev, skrb za otroke, živali in proizvodnja osnovnih dobrin tvorijo projekt, v katerem je ločnica med »gospodarskim« in »domačim« delom skoraj umetna.

Družina je kapital v obliki sodelovanja.

Je tudi tveganje, ker bolezen enega člana spremeni obremenitev vseh drugih.

14.6 Otroška smrtnost in drugačen odnos do tveganja

Visoka otroška smrtnost ne pomeni plitve ljubezni.

Pomeni življenje, v katerem je žalovanje pogostejše in prihodnja sestava gospodinjstva manj predvidljiva.

To je demografska negotovost, izkušena kot osebna bolečina. Statistika jo zgladi v stopnjo. Družina jo živi z imenom.

15. Dvanajst jutrišnjih dni: primerjava navadnih življenj

Zdaj lahko primerjavo stisnemo v en sam dan. Ne zato, ker bi dvanajst figur predstavljalo vse prebivalce leta 1812, ampak zato, ker ista vprašanja postanejo vidna, ko jih postavimo dovolj blizu človeku.

15.1 Zasebni tlačan v osrednjem Ruskem cesarstvu

Zjutraj najprej pogleda vreme. Nato ne odloča samo, kaj potrebuje njegova njiva. V njegov dan so vpisani gospod, obveznosti posestva, vas, družina in možnost vojaške mobilizacije. Zemlja je njegova življenjska osnova in hkrati del sistema podrejenosti. Realni izhod je majhen, gospodova osebna moč velika, rezerva pa določa, koliko slabih tednov gospodinjstvo prenese.

Njegov jutri je razdeljen, preden se začne.

15.2 Kmet na desnem bregu današnje Ukrajine

Njegov svet je še bolj večplasten. Živi pod vrhovno oblastjo Ruskega cesarstva, lahko pod poljsko oziroma polonizirano zemljiško elito, v ukrajinski vaški skupnosti in znotraj lastne verske mreže. Državna meja se je spremenila hitreje kot lokalna lastnina.

Zanj imperij ni nujno isti človek kot gospodar. Oblast prihaja v plasteh.

15.3 Ukrajinski kmet v Galiciji

Na drugi strani imperialne meje je ukrajinski kmet v Galiciji pod Avstrijskim cesarstvom. Avstrijska uprava močnejše regulira odnos med gospodom in kmetom, cerkev in lokalna skupnost pa ostajata ključni.

Njegov položaj pokaže, kako lahko soroden jezik in kultura obstajata ob drugačnih pravilih igre.

Narodna karta ne določa sama cene izhoda.

15.4 Mali kmet na vzhodnem Štajerskem v Avstrijskem cesarstvu

Zemljiške obveznosti ostajajo, toda osebna pravna podrejenost je manj globoka kot v klasičnem tlačanskem odnosu v Ruskem cesarstvu. Država ga pozna po hišni številki, matični knjigi, vojaški evidenci in vedno bolj po parceli. Od 1. januarja 1812 ABGB v delu avstrijskih dežel pravno poudari osebnost in prirojene pravice človeka.

Njegova težava je materialna: majhna kmetija, sezonski čas, družina in omejena rezerva.

Več pravne osebnosti še ne pomeni veliko prostega kapitala.

15.5 Pruski kmet po reformah

Na papirju je osebno svoboden. Oktobrski edikt je odpravil dedno podložnost, regulacija leta 1811 pa odpira pot pretvarjanju kmečkih posesti v lastnino ob odškodovanju nekdanjih gospodov.

Toda ravno zato je njegov ponedeljek zanimiv. Svoboda je že zapisana, materialna poravnava pa še poteka.

Zakon je odprl vrata. Vprašanje je, s koliko zemlje in dolga človek stopi skozi.

15.6 Gospodinjstvo v Napoleonovem francosko-italijanskem sistemu

Sin je lahko državljani države z bolj standardiziranim pravom kot njegovi stari starši in hkrati vojak v armadi, ki se pomika proti Moskvi. Prefektura, naborni seznam in cesta so del iste sposobnosti države, ki lahko izdaja civilne akte in mobilizira telesa.

Moderni papir ne ukine prisile. Spremeni njeno organizacijo.

Za italijansko družino v Kraljevini Italiji je lahko ruski pohod francoski geopolitični načrt in zelo lokalna odsotnost sina.

15.7 Tekstilni delavec v Združenem kraljestvu

Morda je spreten tkalec ali pletilec v Nottinghamshire, Yorkshire ali Lancashire. Njegov problem ni samo stroj. Problem je, da stroj spremeni vrednost spretnosti, nadzor nad ritmom, plačo in pogajalsko moč. Če sodeluje pri razbijanju strojev, ga leta 1812 lahko doleti najhujša kazen države.

Zanj industrializacija ni graf produktivnosti. Je vprašanje, ali stara spretnost še kupi jutrišnjo večerjo.

15.8 Novoangleška kmečka ali obrtniška družina v ZDA

Ima širok prostor pogodbe, lastnine in lokalnega političnega sodelovanja v primerjavi z večino evropskih podložnikov. Toda vojna z Združenim kraljestvom spremeni trgovino, kredit, zavarovanje in pomorsko tveganje. Zgodnja industrializacija že spreminja razmerje med gospodinjskim in tovarniškim časom.

Njena svoboda je realna. Ni izolirana od geopolitike.

15.9 Zaslužnjeni človek na jugu ZDA

Njegov pravni položaj je najgloblji negativ našega merila. Drugi človek ima pravni zahtevek do njegovega dela, mobilnosti, družinskega življenja in v skrajnem primeru prodaje njegovega telesa kot premoženja.

Republika govori jezik svobode. Njegov koledar je v lastninskem režimu drugega.

Ta kontrast ni obrobna anomalija. Je sestavni del ameriške politične ekonomije leta 1812.

15.10 Beli naseljenec na zahodu ZDA

Zemljo vidi kot izhod iz stare hierarhije. Geodetska mreža, zemljiška pisarna in federalni naslov mu omogočajo pretvoriti mobilnost v lastnino. Toda svoboda njegovega izhoda je deloma zgrajena na politični in vojaški sposobnosti države, da ozemlje, ki ga sam vidi kot parcelo prihodnosti, odpre naselitvi.

Njegova vrata se odprejo na zemlji, ki je za druge že dom.

15.11 Pripadnik avtohtonega naroda v Starem severozahodu

Njegova politična skupnost ima svoje pravo, diplomacijo, spomin in teritorij. Vojna leta 1812 je zanj del večjega vprašanja, ali bo širjenje ZDA uničilo materialno osnovo te politične samostojnosti. Zaveznitvo z Združenim kraljestvom ali Tecumsehova konfederativna vizija nista eksotična dodatka ameriški zgodbi. Sta strategiji preživetja v prostoru, kjer se tuji zemljiški sistem širi proti njegovemu domu.

Kar je za enega »zahod«, je za drugega središče sveta.

15.12 Prebivalec Nove Španije sredi upora

Lahko živi v mestu pod kraljevsko upravo, na podeželju v senci insurgentskega gibanja ali v kraju, kjer se politični nadzor menja. Ustava iz Cádiza mu obljublja nov jezik politične pripadnosti, Morelos pa govori o drugi prihodnosti. Hrana, davki, lokalna varnost in vojaški prehodi ostajajo bolj neposredni kot ustavna teorija.

Njegov problem ni samo, kdo ima prav. Njegov problem je, čigavo pravilo bo jutri dejansko izvršeno.

15.13 Kaj pokaže dvanajst ponedeljkov

Razlike so ogromne. Nekdo ima pravno osebnost, drugi je pravni predmet lastnine. Nekdo ima zemljo kot oporo, drugi jo obdeluje pod gospodom, tretji jo dobi skozi naselitveni projekt države, četrti jo izgublja zaradi istega projekta. Nekdo živi pod cesarjem, nekdo pod ustavo, nekdo pod obema hkrati, nekdo v prostoru, kjer nova ustava še išče državo, ki bi jo izvajala.

Vseeno se ista vprašanja vračajo.

Koliko lastnega časa lahko razporediš? Kdo lahko spremeni tvoj načrt? Koliko te stane izhod? Kakšna informacija o tvojem življenju potuje do centra? Kdo nosi tveganje slabe odločitve? Kaj lahko izgubiš, če ugovarjaš? In kaj ostane, ko izpolniš vse obveznosti?

Tu se pokaže glavni rezultat primerjave. Svoboda ni ena institucija in ni ena beseda v ustavi. Je **sestavljena kapaciteta**, ki nastane iz prava, lastnine, časa, glasu, varnosti, mobilnosti, družinskih odnosov in sposobnosti preživeti napako.

16. Svoboda kot praktična kapaciteta

Po vseh primerjavah lahko našo definicijo svobode izostrijo sami zgodovinski primeri.

Svoboda ni ena pravica. Je sistem rezervnih poti.

16.1 Izhod

Ali lahko človek odide? Ruski tlačan ima zelo omejen izhod.

Zasužnjeni človek na ameriškem jugu ima izhod skoraj izključno skozi pobeg, osvoboditev ali izredne okoliščine.

Mali kmet v Avstrijskem cesarstvu ima več osebne pravne mobilnosti, vendar ga zemlja, družina in gospodarstvo močno vežejo.

Ameriški beli naseljenec ima v primerjavi široko možnost geografske mobilnosti.

Izhod spremeni pogajalsko moč tudi takrat, ko ga človek ne uporabi.

Vrata, skozi katera lahko odideš, vplivajo na pogovor v sobi.

16.2 Glas

Če izhod ni mogoč ali je predrag, postane pomembno, ali lahko človek vpliva na pravila.

Vaška skupnost daje določene oblike glasu. Pritožbeni postopek v reformirani monarhiji drugo obliko.

Republikanska politika daje politični glas delu odraslih moških, medtem ko druge izključuje.

Zasužnjeni človek formalnega političnega glasu nima, vendar ustvarja neformalne oblike vpliva in odpora.

Glas je zato več kot volilni listič. Je možnost, da se tvoja informacija vrne v odločanje.

16.3 Prenosljivost

Kaj človek odnese s seboj, ko zamenja položaj?

Če služabnik ob odhodu izgubi tudi streho, hrano, priporočilo in socialno mrežo, je izhod drag.

Če kmet ob selitvi izgubi pravico do zemlje in lokalne skupne vire, je mobilnost omejena.

Če trgovec lahko prenese kapital, znanje in mrežo v drugo mesto, je njegov izhod močnejši.

Prenosljivost pretvori formalno možnost v realno možnost.

16.4 Varnost

Človek potrebuje sposobnost preživeti prehod. Eno slabo leto ne sme nujno pomeniti konec gospodinjstva. Ena bolezen ne sme uničiti vseh drugih vlog.

Leta 1812 je takšna varnost predvsem zasebna: zemlja, zaloge, sorodstvo, skupnost in premoženje. Moderna socialna država bo mnogo pozneje del tega tveganja kolektivizirala.

Zato je rezerva politično pomembna. Človeku daje čas za »ne«.

16.5 Čas

Čas je posebna sestavina, ker omogoča uporabo vseh drugih.

Pravica do pritožbe je manj vredna, če človek nima časa in sredstev za postopek.

Pravica do selitve je manj vredna, če vsak dan porabi za golo preživetje.

Lastnina je manj varna, če jo lahko ena zamuda takoj izniči.

Časovna suverenost pomeni dovolj predvidljivega prostora, da človek lahko oblikuje zaporedje dejanj in ne samo reagira na najbližjo nujnost.

16.6 Lastništvo in trajna opora

Lastna zemlja, hiša, orodje ali prihranek zmanjšajo število področij, na katerih mora človek prositi drugega za dovoljenje.

Toda lastnina ima dve strani. Razpršena lastnina lahko poveča samostojnost. Koncentrirana lastnina lahko ustvari vratarja.

Ameriški zahod in ameriški jug to pokažeta hkrati: lastnina lahko osvobodi belega kmeta od stare hierarhije in v suženjskem režimu vključi drugega človeka v lastninski predmet.

16.7 Neuspeh brez izbrisa

Najglablji test svobode je pogosto vprašanje, kaj se zgodi po napaki.

Plemič z veliko posestjo lahko izgubi na kartah in še vedno ostane v družbi.

Mali kmet lahko po izgubi živine pade pod prag vzdržnosti. Naseljenec lahko zaradi bolezni izgubi pridelek in potrebuje pomoč skupnosti. Zaslužjeni človek za »napako« lahko doživi telesno kazen ali prodajo.

Svobodnejši sistem je tisti, v katerem poraz v eni funkciji ne izbriše človeka iz vseh drugih.

17. Kaj leto 1812 pove o prehodu v modernost

Leto 1812 ni začetek modernosti in ni konec starega sveta. Je izjemno dobra vmesna postaja.

Stari osebni odnosi oblasti še vedno močno živijo. Države pa že gradijo veliko bolj neosebne stroje.

17.1 Od osebe k funkciji

V zemljiškogospodarskem svetu je oblast pogosto pritrjena na osebo, zemljo in status. V modernejši državi se funkcije vedno bolj ločujejo od zasebnega gospodinjstva nosilca oblasti. Max Weber v idealnem tipu birokracije poudari stalne pristojnosti, hierarhijo uradov, splošna pravila in strokovno usposobljenost – predvsem pa razliko med uradom in človekom, ki ga trenutno zaseda. V Protestantski etiki in duhu kapitalizma pa pokaže drugo stran istega premika: zunanji ukaz lahko postopoma postane notranja disciplina poklica, časa in sistematičnega življenjskega ravnanja (Weber, slov. izd. 1988).

Sodna funkcija se ločuje od lastninskega interesa. Urad postaja trajnejši od uradnika. Vojska standardizira rang. Država standardizira davčno in prebivalstveno evidenco. Pogodba postopoma nadomešča del statusnih razmerij. To je civilizacijski premik, ker omejuje osebno samovoljo.

Ko uradna dejavnost, spisi in sredstva urada niso več osebna last uradnika, oblast pridobi kontinuiteto brez dedovanja funkcije. Naslednik lahko prevzame mapo, pristojnost in postopek, ne da bi podedoval zasebno hišo prejšnjega nosilca. To je eden ključnih premikov od osebnega gospodarja k neosebni funkciji.

Tu se pokaže Webrov pomemben paradoks. Red je lahko zgodovinsko nastal iz močnega religioznega ali političnega prepričanja, nato pa njegovi postopki preživijo prvotni motiv. Človek pozneje ne dela disciplinirano zato, ker bi ponavljal teologijo prednikov, ampak zato, ker so poklic, trg, urad in ugled že organizirani okoli discipline. Ideja lahko oslabi, njena organizacijska sled pa ostane.

Najtrajnejša institucija ni tista, v katero vsi goreče verjamejo. Pogosto je tista, okoli katere je že zgrajeno toliko vsakdanjih poti, da jo ljudje ponavljajo tudi brez prvotnega razloga.

Uradnik je zamenljiv. Urad naj bi ostal.

Hkrati pomeni, da človeka začne upravljati več institucij, vsaka na svojem področju.

17.2 Od lokalnega spomina k podatku

Vaški duhovnik ali sosed pozna zgodbo. Register pozna kategorijo.

Lokalno znanje ima kontekst in je težko prenosljivo. Podatek ima manj konteksta in več dosega. Scottova berljivost zato ni trditev, da center ve več od domačina. Center ve manj stvari v standardni obliki, ki lahko potuje. Moderna država raste skupaj s sposobnostjo pretvoriti del človeka, zemlje in obveznosti v administrativno berljivo kategorijo.

Hišna številka. Priimek. Parcela. Starost. Status. Vojaška sposobnost. Vsaka kategorija je izguba dela resničnosti in velik dobiček upravljalnosti za center.

Kar je preprostejše za državo, je lahko bolj abstraktno za človeka, ki v tej kategoriji živi.

17.3 Od statusa k pogodbi

Pogodba lahko omeji obveznost na določen predmet, čas in razmerje. Človek, ki prodaja delo, ostane pravna oseba zunaj pogodbenega odnosa, kar je velika razlika od statusa, ki njegov položaj določa že z rojstvom. Toda evropska zgodovina mezdnega dela pokaže, da pogodba sama še ne zagotovi širokega izhoda.

Primerjalna raziskava Jane Whittle in Thijsa Lambrechta o delovnih zakonih med približno 1350 in 1850 pokaže, kako so države in lokalni režimi tudi po slabitvi tlačanstva urejali dolžino službe, prekinitve pogodbe, mobilnost, plačilo, obvezno služenje in ravnanje z ljudmi brez stalne zaposlitve. Zgodovinski prehod je zato natančneje opisan kot premik iz enega svežnja odvisnosti v bolj pogodbeno, vendar še vedno regulirano polje.

Pravna oseba se pojavi prej kot popolnoma prost trg dela. Toda leto 1812 pokaže, da je prehod neenakomeren. V ameriškem severovzhodu trg dela in pogodba pridobivata pomen.

V ameriškem jugu je velik del delovne sile še vedno v dednem statusu suženjstva.

V Rusiji je tlačanski status osrednji.

V avstrijskih deželah se osebna podložnost zmanjšuje, zemljiške obveznosti pa ostajajo.

Modernost zato ni en vlak, ki pride povsod ob isti uri.

Je množica prehodov med različnimi režimi.

17.4 Od podložnika k državljanu - in od nevidnega k merljivemu

Državljanstvo obljublja pravico sodelovati v politični skupnosti. Toda državljan je tudi veliko bolj evidentiran subjekt. Moderna pravica potrebuje dokazljivost.

Pokojnina bo pozneje potrebovala evidenco prispevkov. Volitev seznam volivcev. Lastnina zemljiško knjigo. Socialna pravica kategorijo upravičenca.

Osvoboditev od osebnega gospodarja zato ne pomeni izginotja organizacije. Pomeni prehod k bolj razdeljenim, formaliziranim in nadzorovanim oblikam oblasti.

To je eden največjih napredkov moderne družbe.

Njegova trajna naloga je preprečiti, da bi se ločene funkcije ponovno zlepile v enega vratarja.

17.5 Ko sistem preživi lastno prepričanje

Sistem lahko začne stagnirati še preden se formalno zlomi. Ljudje lahko izgubijo vero v njegovo obljubo prihodnosti, organizacije pa še naprej izpolnjujejo stare postopke, ker so njihove naložbe, kariere, pravice, dolгови in pričakovanja zgrajeni okoli njih. North to razume kot odvisnost od poti: obstoječa institucionalna matrika je hkrati omejitev in podlaga preživetja organizacij. Sprememba zato ni samo vprašanje, ali je nov predlog boljši, ampak kdo lahko preživi prehod do njega.

Žižek doda neprijetno psihološko možnost: red lahko deluje tudi takrat, ko ljudje vanj ne verjamejo več naivno. Posameznik se lahko norčuje iz merila, obrazca ali ideologije in ga vseeno vsak dan reproducira. Weber pokaže, kako neosebni postopek nadaljuje delovanje brez osebne vere. Fromm pokaže, zakaj negotovost izhoda spodbuja iskanje varnosti v konformnosti. Reich pokaže, kako majhen delež oblasti človeku da razlog, da red brani tudi takrat, ko ga navzgor utesnjuje. Marx pa opozori, da se družbena razmerja lahko kažejo kot objektivne nujnosti stvari, cen in pogodb.

Skupaj dobimo ravnovesje brez navdušenja. Ljudje ne ponavljajo sistema zato, ker bi vsi verjeli v njegovo prihodnost, temveč ker vsak pričakuje, da ga bodo drugi jutri še uporabljali. Uradnik izpolni obrazec, ker bo naslednji urad zahteval obrazec. Delavec optimizira merilo, ki se mu zdi nesmiselno, ker bo po njem ocenjen.

Podjetje sledi pravilu, ker od njega pričakuje dostop do trga. Državljan sprejme postopek, ker ne vidi dovolj verodostojne poti, po kateri bi ga lahko sam spremenil.

Tak red se lahko dolgo vzdržuje na nizkih pričakovanjih. Njegova šibkost se pokaže, ko dovolj ljudi ne izgubi samo vere, ampak tudi pričakovanje, da bodo drugi nadaljevali; ali ko se pojavi nova organizacija, tehnologija, voditelj, migracijska možnost ali institucija, ki naredi drugo pot verodostojno. Takrat se obzorje mogočega razširi in sprememba, ki je še včeraj delovala nerealno, lahko zelo hitro postane nova normalnost.

Najtrši okov ni nujno prepričanje, da je sistem dober. Lahko je skupno pričakovanje, da drugega sistema jutri še ne bo.

18. Kaj lahko Tolstoj vidi, česar tabela ne more - in kaj tabela vidi, česar Tolstoj ne more

Po dolgem primerjanju moramo preveriti tudi naš instrument.

Tolstoj je izjemen opazovalec človeka. Ni popis prebivalstva. Njegova podoba Ruskega cesarstva je zgrajena okoli plemiških družin in sveta, ki ga je dobro poznal. Kmetje so prisotni, vendar jih pogosto vidimo skozi moralno in literarno optiko izobraženega aristokrata. Karatajev je močna literarna figura, ne povprečni ruski kmet.

Zgodovinska tabela lahko popravi merilo. Pove nam, koliko ljudi je živelo v določenem statusu. Kakšne so bile pravice. Koliko je trajala vojaška služba. Kolikšen je bil delež zaslužjenih v ameriškem prebivalstvu. Kje so bile uvedene reforme. Katera regija je imela drugačen zemljiški sistem. Toda tabela ne vidi trenutka, ko se človek sramuje. Ne vidi, kako se mu spremeni obraz. Ne vidi občutka, ko novica o smrti pride v hišo.

Ne vidi, da ima isti davek drugačen psihološki pomen za človeka z zalogo in človeka brez nje.

Potrebujemo oboje. Literatura brez zgodovinopisja lahko prehitro spremeni lik v reprezentativnega človeka. Zgodovinopisje brez človeške notranjosti lahko prehitro spremeni človeka v kategorijo. Dober esej mora med obema dihati.

18.1 Meja nacionalne psihologije

Tolstoj govori o ruskem duhu, patriotizmu in ljudstvu. Leto 1812 je res ustvarilo močan skupni simbol. Toda imperij vsebuje različne regije, jezike, vere in statuse. »Rus« v salonu v Peterburgu, zasebni tlačan v osrednji guberniji in kozaški potomec na levem bregu ne živijo istega institucionalnega življenja.

Podobno »Američan« leta 1812 ne pove dovolj.

Novoangleški trgovec, zaslužjena ženska v Virginiji, naseljenec v Ohio in Shawnee živijo v različnih političnih resničnostih istega geografskega projekta.

Nacija je pomembna raven identitete. Ni najmanjša enota razlage.

18.2 Meja racionalnega interesa in obzorje mogočega

North nam pomaga razumeti spodbude. Toda Tolstoj opozarja, da človek ne vidi vseh spodbud pravilno in jih ne tehta hladno. Ideologije, miti, vera, sram in napačna prepričanja spreminjajo zaznane koristi. Še pomembneje: človek ne izbira med vsemi možnostmi, ki objektivno obstajajo, ampak med možnostmi, ki jih njegov mentalni model sploh prepozna kot mogoče.

Northova poznejša institucionalna teorija se prav zato premakne od preprostega ekonomskega akterja k prepričanjem in učenju. Mentalni model ni samo mnenje o svetu; je zemljevid, ki določa, katere poti človek sploh vidi. Stari svet lahko nekoga uči, da je njegova najvišja mogoča vloga pomočnik. Selitev, vojna, reforma ali stik z drugo institucijo mu lahko pokaže, da ista spretnost drugje odpira bistveno širši položaj. Nevednost je zato pogosto omejeno obzorje, ne prazna glava.

Tolstoj je specialist za trenutek, ko je model napačen – in za trenutek, ko človek napako že sluti, vendar še nima jezika, poguma ali poti, da bi po novem uvidu tudi ravnal.

18.3 Meja mehanike

Metafora sil je uporabna, dokler človeka ne spremeni v predmet. Ljudje razumejo, interpretirajo in spreminjajo pravila. Lahko se uprejo, sodelujejo, lažejo, improvizirajo in ustvarijo novo institucijo.

Socialna gravitacija zato ni zakon narave. Je dovolj stabilna navada, da jo ljudje doživljajo kot naravno.

Ravno tu nastane politika: v trenutku, ko nekdo ugotovi, da je pravilo človeško delo in ga je mogoče spremeniti.

19. Sklep: ali smo našli navadnega človeka leta 1812?

Na začetku smo si zadali štiri naloge. Želeli smo razumeti človekov motiv, institucije, ki oblikujejo njegovo možnost delovanja, gospodarsko rezervo, ki določa ceno napake, in mehaniko, skozi katero milijoni lokalnih dejanj postanejo zgodovina. Nato smo isto merilo prenesli iz Tolstojevskega Ruskega cesarstva na ukrajinske dežele, v Avstrijsko cesarstvo in Ilirske province, skozi Prusijo, Francosko cesarstvo, italijanski prostor, Španijo in Združeno kraljestvo ter čez Atlantik v ZDA in Novo Španijo na prostoru današnje Mehike.

Ali smo prišli do navadnega človeka? Do enega ne. Do boljše metode zanj pa da.

»Navadni človek« se je izkazal za nevarno veliko kategorijo. Zasebni tlačan in plemič v Ruskem cesarstvu sta sodobnika, vendar njuna praktična prihodnost ni primerljiva brez dodatnih pojasnil. Ukrajinski kmet v Galiciji in ukrajinski kmet na desnem bregu Dnepra lahko pripadata istemu širšemu kulturnemu prostoru in živita pod drugačnimi pravili. Slovensko govoreči kmet na Kranjskem v Ilirskih provincah in mali kmet na vzhodnem Štajerskem sta del istega širšega kulturnega prostora ter pod različnima administrativnima režimoma. Pruski kmet je lahko osebno svoboden, še preden je vprašanje njegove zemlje popolnoma rešeno. Španska ustava lahko razglasi nacionalno suverenost v državi, katere velik del je sredi vojne. ZDA lahko hkrati povečujejo lastninsko svobodo naseljenca in pravno varujejo suženjski zahtevek do drugega človeka. Nova Španija pa lahko v istem letu nosi staro imperialno upravo, ustavo iz Cádiza, oborožen upor in vse večji pritisk severnoameriške meje.

Prva stvar, ki jo je zato vredno ohraniti, je merilo.

Ko gledamo preteklost, vprašajmo: Kdo lahko zahteva čas? Kdo lahko zahteva rezultat dela? Kdo nosi tveganje? Kdo ima izhod? Kdo lahko ugovarja? Kaj človek odnese s seboj, če odide? Kdo odloča, katero ime in kategorija se mu pripišeta? Kaj se zgodi po napaki?

Ta vprašanja ne zamenjajo zgodovine. Pomagajo jo razstaviti na mehanizme.

19.1 Ali smo izpolnili obljubo uvoda?

V uvodu sem obljubil, da bomo veliki dogodek zmanjšali do človeka in nato človeka ponovno vstavili v velike institucije. Mislim, da je ta obljuba prestala preizkus — z enim pomembnim popravkom.

Začeli smo, kot da bomo primerjali življenje v različnih državah. Končali smo z ugotovitvijo, da država sama ni dovolj dobra enota. Potrebujemo gospodinjstvo, status, spol, lastnino, vero, lokalno pravo, trg, vojsko in položaj v mreži. Potrebujemo tudi zgodovinsko natančnost pri imenih. »Rusija«, »Avstrija«, »Amerika« in »Italija« so lahko koristne bližnjice, vendar leto 1812 zahteva Rusko cesarstvo, Avstrijsko cesarstvo, Združene države Amerike, Novo Španijo in politično razdeljeni italijanski prostor. Pri ukrajinskih deželah pa je za naš namen dovolj jasna in dosledna oznaka: Ukrajinci, ki živijo pod različnimi imperialnimi režimi.

Prva samorefleksija je zato metodološka: bolj ko smo postajali natančni, manj uporabna je postajala ena velika etiketa.

To je dober znak. Esej ni uspel, če je naš začetni model ostal nedotaknjen. Uspel je, če je postal boljši.

19.2 Kaj smo izvedeli o Tolstoju

Tolstoj nam je dal najmočnejši del metode: človekova notranjost in zgodovinska struktura nista ločeni zgodbi. Strah vojaka je logistični podatek, kadar zaradi njega enota razpade. Ponos aristokrata je gospodarski podatek, kadar zaradi njega družina porabi več, kot ima. Nezaupanje kmeta je institucionalni podatek, kadar zaradi njega reforma ne deluje. Ljubezen je politično-gospodarski podatek, kadar spremeni poroko, dedovanje ali zaveznitvo. Telo je politični podatek, kadar ga država vpokliče.

Tolstojeva kritika velikega človeka se je obdržala, vendar v natančnejši obliki. Voditelji imajo realno moč. Spreminjajo verjetnosti, razporedijo vire, postavljajo cilje in lahko sprožijo katastrofalne procese. Njihova moč pa potuje skozi sistem, ki ga ne nadzorujejo v celoti.

Zato sta odgovornost in omejen nadzor lahko resnična hkrati.

To je pomembno tudi danes. Trditev, da nihče ne nadzoruje kompleksnega sistema v celoti, ni opravičilo tistemu, ki je izbral cilj, sprožil proces ali ignoriral opozorila.

19.3 Kaj smo izvedeli o institucijah

North nam je pomagal videti, da se motivi vedno srečajo s pravili igre. Institucije niso samo zakoni, temveč formalna pravila, neformalne norme in izvrševanje; organizacije pa se znotraj njih učijo, vlagajo v znanje in nato pritiskajo na pravila. Ključni dodatek te redakcije je obzorje mogočega: ljudje in organizacije ne reagirajo samo na cene in sankcije, ampak na to, kar si zaradi preteklega znanja in izkušenj sploh znajo predstavljati kot izvedljivo.

Scott pokaže drugo polovico. Velika država ali organizacija mora kompleksno resničnost poenostaviti, da jo lahko upravlja. Kataster, hišna številka, departma, naborni seznam, davčni razred in statistika so oblike moči, ker naredijo del sveta prenosljiv.

Weber doda tretjo spremembo: urad se loči od osebe. Funkcija naj preživi nosilca. Spis ostane, ko uradnik odide. To omejuje osebno samovoljo in omogoča kontinuiteto.

Whittle in Lambrecht pa preprečita preveč gladko zgodbo. Osebna tlačanska vez lahko oslabi, pa delo še ni nujno »svobodno« v sodobnem smislu. Služba, mobilnost, pogodbe in ljudje brez lastnine ostajajo regulirani in včasih prisilno disciplinirani.

Modernost zato ni izginotje oblasti. Je njena diferenciacija, formalizacija in pogosto povečana sposobnost dosega.

19.4 Kaj smo izvedeli o času

Thompson je koristen prav zato, ker pokvari preprosto pravljico. Agrarni svet ni svet brez discipline, industrijski pa svet, ki disciplino prvič izumi. Kmet, služabnik, tlačan in vojak že živijo v različnih režimih tujega časa. Industrija poveča merljivost in sinhronizacijo.

Tovarna discipline ne izumi. Poveča njen doseg in natančnost.

Od tu lahko bolje razumemo tudi mojo metaforo »naročnine na tuj koledar«. Tlaka, vojaška služba, služinčad, tovarniška izmena in sodobni koledar niso enake institucije. Povezuje jih ožje vprašanje: kdo sme določiti, kdaj je določeni del tvojega časa na razpolago drugemu in pod kakšnimi pogoji lahko rečeš ne?

To je bolj trdna formulacija kot enačaj med zgodovinskimi statusi.

19.5 Kaj smo izvedeli o ukrajinskih deželah

Ukrajinsko poglavje je esej prisililo v drugo vrsto samodiscipline: isti zgodovinski prostor ne pomeni istega institucionalnega položaja. Ukrajinci na desnem bregu, levem bregu, jugu in v Galiciji leta 1812 niso živeli pod eno upravo, zato njihovega vsakdana ne moremo razložiti z eno državno etiketo.

Isti ljudje lahko živijo pod različnimi pravili. Različna pravila skozi čas ustvarijo različne navade, tveganja in možnosti izhoda.

To je za ta esej pomembnejše od zgodovinske nomenklature. Kadar se premaknemo čez imperialno mejo, se lahko spremeni sodišče, zemljiški režim, davčna pot, vojaška obveznost, cerkvena organizacija in cena ugovora, četudi se ne spremeni jezik v hiši.

Politični zemljevid pokaže, kdo je na vrhu. Institucionalni zemljevid pokaže, kdo pride na dvorišče.

19.6 Kaj smo izvedeli o bogastvu

Bogastvo smo začeli kot vprašanje zemlje, žita in denarja. Končali smo pri času.

Premoženje kupuje rezervo. Rezerva kupuje možnost počakati. Čakanje izboljša pogajalsko moč. Pogajalska moč poveča možnost izhoda.

Zato je neenakost tudi razlika v številu prihodnosti, ki jih človek lahko preizkusi, ne da bi ga prva napaka izbrisala.

Plemič lahko zapravi napačen večer. Mali kmet si morda ne more privoščiti napačnega tedna. Zaslužjeni človek lahko plača za voljo lastnika tudi brez lastne napake. Avtohtona skupnost lahko izgubi prihodnost zaradi zemljiškega sistema, ki ga ni sama izbrala. Delavec lahko izgubi vrednost spretnosti, ker je organizacija proizvodnje spremenila merilo učinkovitosti.

To je globlja ekonomija od vprašanja, kdo ima več predmetov.

19.7 Kaj se spleta zapomniti, ko gledamo sedanjost

Današnji človek je pravno, politično in materialno v številnih pogledih bistveno svobodnejši od večine ljudi iz leta 1812. Funkcije oblasti so bolj ločene. Pravno varstvo je širše. Telesna prisila je mnogo bolj omejena. Politična participacija je večja. Izobraževanje, medicina, komunikacija in mobilnost so razširili območje možnih življenj.

Prav zaradi tega lahko danes uporabimo strožje merilo.

Ni več dovolj vprašati, ali smemo oditi. Vprašamo lahko, ali si odhod lahko privoščimo. Ni dovolj, da imamo pravico ugovarjati. Vprašamo lahko, ali nas sistem sliši. Ni dovolj, da smo formalno lastniki svojega časa. Vprašamo lahko, koliko ga je vnaprej razdeljenega med delo, dolg, skrb, administracijo in odzivanje na sisteme, katerih pravil nismo oblikovali.

Ni dovolj, da imamo veliko izbire. Vprašamo lahko, koliko različnih vratarjev dejansko nadzira isti življenjski prostor.

Leto 1812 nas ne uči, da se je svet v krogu vrnil v fevdalizem. Uči nas nekaj bolj uporabnega: oblike se spreminjajo, mehanizme pa lahko primerjamo.

Kjer se funkcije koncentrirajo, je potrebna pozornost. Kjer je izhod samo formalen, je potrebna materialna opora. Kjer je odgovornost razpršena, je treba ponovno sestaviti verigo odločanja. Kjer podatkovna kategorija začne izgledati kot človek, je treba vrniti kontekst.

19.8 Kaj se spleta zapomniti o sebi

Najlažje je zgodovinsko oblast videti pri drugem.

Gospod na gradu je viden. Lastnik sužnja je viden. Cesar je viden.

Težje je videti majhne oblike oblasti, ki jih uporabljamo sami: družinski položaj, organizacijski rang, dostop do informacije, lastništvo, kredit, strokovni jezik ali pravico določiti rok komu, ki ga ne more zavrniti. Še težje je videti trenutek, ko vlogo uporabimo kot opravičilo. »Takšno je pravilo«, »tako se dela« in »to od mene pričakujejo« lahko pojasnijo dejanje; ne morejo sami odpraviti odgovornosti za posledico.

Tolstoj je tukaj najbolj neprijeten in najbolj koristen. Njegovi ljudje niso samo žrtve sistema. Nosijo ga v sebi. Isti človek je lahko podrejen v eni sobi in oblastnik v drugi.

Samorefleksija zato ni vprašanje, ali smo »dobri ljudje«. Boljše vprašanje je: katere moje odločitve postanejo obveznost v koledarju nekoga drugega? In ko se to zgodi: ali nosim del posledice?

19.9 Kaj se spleča zapomniti o kolektivu

Kolektiv nima ene volje tako preprosto, kot jo ima en glas. Narod, podjetje, vojska, trg in država so sistemi, v katerih veliko ljudi izvaja delne naloge. Kultura pričakovanj jih usklajuje in s tem osvobaja potrebe, da o vsaki stvari odločijo od začetka. Toda prav ista uskladitev lahko skrije odgovornost: posameznik vidi svoj majhen korak, ne pa rezultata, ki nastane iz tisoč pravilno izvedenih korakov.

To ne odpravlja odgovornosti. Spremeni njeno kartografijo.

Pri velikem sistemu moramo gledati: kdo določi cilj; kdo izbere merilo; kdo razporedi vire; kdo izvaja; kdo lahko ustavi proces; kdo prejme povratno informacijo; kdo nosi škodo.

Tolstoj bi pri Napoleonu iskal razliko med predstavo o nadzoru in dejansko verigo. Ista metoda je uporabna pri moderni organizaciji, državi, platformi ali vojaškem sistemu.

19.10 Kaj se spleča zapomniti o prihodnosti

Prihodnost ni prazna stran. Nikoli ni bila. Toda ni določena samo s tem, kar že obstaja; določena je tudi z obzorjem tega, kar ljudje verjamejo, da je mogoče. Ko družba izgubi sposobnost zamišljanja verodostojnega izhoda, lahko dolgo ponavlja red, v katerega ne verjame več. Ko se pojavi nova izvedljiva pot, se lahko enako hitro spremeni merilo normalnosti.

Vnaprej jo delijo biologija, družina, dolгови, pogodbe, institucije, infrastruktura, pretekle naložbe in politične odločitve. Človekova svoboda nastane v delu, ki po teh zahtevkih ostane dovolj odprt, da lahko dejanje spremeni smer.

Dobra družba zato ne potrebuje človeka brez obveznosti. Potrebuje razmerje, v katerem noben zahtevek ne postane totalen.

Dovolj izhoda, da oblast čuti možnost odhoda. Dovolj glasu, da sistem prejme informacijo od spodaj. Dovolj prenosljivosti, da sprememba ne pomeni izbrisa. Dovolj varnosti, da napaka ni katastrofa. Dovolj lastne opore, da človek ne prosi istega vratarja za vse. Dovolj časa, da lahko izbira več kot naslednjo nujnost. In dovolj odgovornosti, da tisti, ki razporeja tveganje drugih, nosi del njegove cene.

Na začetku smo vprašali, kaj leto 1812 pomeni človeku, ki ne ve, da živi v zgodovinskem letu.

Zdaj lahko odgovorimo.

Pomeni to, kar pomeni skoraj vsako leto: kombinacijo dela, odnosov, strahu, upanja, pravil in omejene količine jutrišnjega dne. Razlika je v tem, kdo ima do tega jutri veljaven zahtevek.

Tolstoj nam pokaže, da ga nihče ne nadzoruje popolnoma. Zgodovina nam pokaže, da ga nekateri lahko zahtevajo bistveno več kot drugi. Ekonomija pokaže, kdo lahko preživi, kadar se načrt ne izide. Institucije pokažejo, zakaj se isti vzorci ponavljajo tudi brez istega človeka na vrhu. Primerjava imperijev, kraljestev, republik in uporov pa doda nekaj zadnjega: politična skupnost je najbolj legitimna tam, kjer ne zahteva, da skupno preteklost zamenjamo za pravico do tuje prihodnosti.

Napredek se zato ne meri samo s tem, koliko lahko družba proizvede. Meri se tudi s tem, koliko neprisojene prihodnosti zna pustiti človeku in skupnosti, da iz nje še vedno lahko naredita svoje življenje.

Izbrana literatura in viri

Tolstoj, roman in zgodovinski kontekst Ruskega cesarstva

- Berman, Anna A., ur. Tolstoy in Context. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. Posebej poglavja o politiki, pravu, vojni in vojski, družini ter družbenem okolju Tolstojevega dela.
- Emerson, Caryl. »Leo Tolstoy on Peace and War.« PMLA 135, št. 5 (2020). Uporabno za kontinuiteto Tolstojevega zanimanja za dejansko izkušnjo vojne od Kavkaza in Sevastopola do poznejšega pacifizma.
- Lieven, Dominic. Russia Against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace. London: Allen Lane, 2009. Za strategijo, mobilizacijo, logistiko in državno-vojaško zmogljivost Ruskega cesarstva.
- Martin, Alexander. »Russia and the Legacy of 1812.« V: Dominic Lieven, ur., The Cambridge History of Russia, Volume II: Imperial Russia, 1689-1917. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 145-162.
- Morson, Gary Saul. »War and Peace.« V: Donna Tussing Orwin, ur., The Cambridge Companion to Tolstoy. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 63-79.
- Tolstoj, Lev N. Vojna in mir. Prva celovita knjižna izdaja 1869. Pri preverjanju strukture romana so bile uporabljene tudi elektronske izdaje zbranih del Tolstojevega muzeja in javno dostopni prevodi.
- Tolstoj, Lev N. Osnutki in različice Vojne in miru v zbranih delih Tolstojevega muzeja, zlasti gradivo o izvoru romana iz načrta o dekabristu in premiku pripovedi iz 1856 v 1825, 1812 in 1805.
- Tolstoj, Lev N. Gradiva iz leta 1856 o poskusu dogovora z jasnopoljanskimi kmeti glede osvoboditve, tlake, obroka in zemljišča. Elektronska zbirka Tolstojevega muzeja.
- Wachtel, Andrew. »History and Autobiography in Tolstoy.« V: Donna Tussing Orwin, ur., The Cambridge Companion to Tolstoy. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 176-190.

Institucije, delo, čas in družbena organizacija

- Fromm, Erich. Beg pred svobodo. Ljubljana: UMco, 2020, prev. Miriam Drev; izvirnik *Escape from Freedom*, 1941. Dodatno »Foreword II in *Escape from Freedom*« (1965), digitalni arhiv *Literary Estate of Erich Fromm*. Za razliko med osvoboditvijo od starih vezi in pozitivno sposobnostjo svobodnega delovanja, tesnobo, avtoritarni pobeg ter avtomatsko konformnost.
- Marx, Karl. Kapital, I. knjiga. Posebej poglavja o blagovnem fetišizmu, nakupu in prodaji delovne sile ter delovnem dnevu. Uporabljeno za razlikovanje med pravno svobodo in materialno odvisnostjo, za vprašanje presežka in reprodukcije delovne sposobnosti ter za način, kako se družbena razmerja kažejo kot objektivne lastnosti cen, stvari in pogodb.
- Reich, Wilhelm. Listen, Little Man! New York: Orgone Institute Press, 1948; uporabljena tudi naložena slovenska različica Poslušaj, mali človek! Za polemično vprašanje osebne odgovornosti, strahu pred samokritiko in reprodukcije hierarhije skozi »male« nosilce oblasti.
- North, Douglass C. *The Economic Growth of the United States, 1790-1860*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1961. Za regionalno specializacijo, tržno širitev, prometno povezovanje vzhoda in zahoda, vlogo bombažnega izvoza ter poznejši priseljski in demografski razvoj; v eseju povezano z Northovim poznejšim poudarkom na veščinah, znanju in učenju.
- North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- North, Douglass C. »Institutions.« *Journal of Economic Perspectives* 5, št. 1 (1991): 97-112. Za definicijo institucij kot formalnih pravil, neformalnih omejitev in izvrševanja ter njihovo vlogo pri zmanjševanju negotovosti in oblikovanju spodbud.
- North, Douglass C. »Institutions and the Performance of Economies Over Time.« V *Handbook of New Institutional Economics*, ur. Claude Ménard in Mary M. Shirley. Springer, 2005, 21-30. Za razliko med institucijami in organizacijami, mentalne modele, učenje, konkurenco organizacij in odvisnost institucionalne spremembe od poti.
- North, Douglass C. »Economic Performance through Time.« Nobelovo predavanje, 9. december 1993. Za institucije kot formalna pravila, neformalne norme in izvrševanje, omejeno racionalnost, učenje in odvisnost od poti.

- Scott, James C. »State Simplifications: Nature, Space and People.« *The Journal of Political Philosophy* 3, št. 3 (1995): 191-233. Za administrativno berljivost, standardizacijo mer, katastra in lastnine ter razliko med lokalnim kontekstom in informacijo, ki je prenosljiva za center. V širšem ozadju tudi Seeing Like a State (1998).
- Thompson, E. P. »Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism.« *Past & Present* 38 (1967): 56-97. Za čas naloge, sinhronizacijo dela in postopni prehod k merjenemu delovnemu času; posebej pomembna je njegova opomba, da se časovna disciplina pojavlja tudi v zaposlenem delu znotraj pretežno agrarnega sveta.
- Weber, Max. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1988, prev. Pavel Gantar in Štefan Vevar. Za poklic kot notranjo disciplino, racionalizacijo življenjskega ravnanja in vprašanje, kako organizacijske oblike preživijo prvotne verske motive.
- Weber, Max. »Bureaucracy.« V *From Max Weber: Essays in Sociology*, ur. H. H. Gerth in C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, 1946. Za stalne pristojnosti, hierarhijo uradov, strokovnost ter ločitev uradne dejavnosti, spisov in sredstev urada od zasebnega gospodinjstva uradnika.
- Whittle, Jane, in Thijs Lambrecht, ur. *Labour Laws in Preindustrial Europe: The Coercion and Regulation of Wage Labour, c.1350-1850*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2023. Odprto dostopna izdaja. Za pravno regulacijo službe, mobilnosti, pogodb in mezdne dela ter za opozorilo, da konec tlačanstva ni pomenil enostavnega prehoda v povsem svoboden trg dela.
- Žižek, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, 1989. Uporabljeno za vprašanje cinične distance: družbena praksa lahko ostane učinkovita tudi takrat, ko ljudje v njeno uradno razlago ne verjamejo več naivno; pomembno za razmerje med prepričanjem, rutino in odgovornostjo.
- Venn, Emil. *Žepni vodič po kapita(fevda)lizmu: Kratka zgodovina gospodarja, ki je izginil tako, da se je razmnožil*. 2026. Prejšnje avtorsko delo, iz katerega izhajajo pojmi časovne suverenosti, razpoložljivega preostanka, izhoda, glasu, prenosljivosti, varnosti in poraza brez izbrisa.
- Venn, Emil. *Kdo ima jutrišnji dan? Kapitalizem, fevdalizem in razmnoženi gospodar*. Razširjeni esej, 2026. Prejšnja različica istega avtorskega vprašanja o razpršeni oblasti in praktični razpoložljivosti prihodnosti.

Ukrajinske dežele in Avstrijsko cesarstvo

- Encyclopedia of Ukraine, Canadian Institute of Ukrainian Studies. Gesla »Peasants«, »Serfdom«, »Land tenure system«, »State peasants«, »Left-Bank Ukraine«, »Right-Bank Ukraine«, »Galicia«, »Rumiantsev census« in »Joseph II«. Za regionalne razlike v kmečkem statusu, zemljiških režimih in imperialni upravi.
- Plokhy, Serhii. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York: Basic Books, 2015, poznejše izdaje. Za dolgoročni ukrajinski zgodovinski okvir in umeščanje posameznih regij med različne imperije.
- Godsey, William D., in Petr Maťa, ur. *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives, 1648-1815*. Oxford: Oxford University Press, 2022. Za fiskalno-vojaško in administrativno preobrazbo habsburškega prostora.
- Ingrao, Charles W. *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*. Cambridge: Cambridge University Press, več izdaj. Za politični in upravni okvir habsburških dežel do leta 1815.
- Die Welt der Habsburger. »The foundation of the Empire of Austria in 1804« in biografsko gradivo o Francu II./I. Za razlikovanje med širšo habsburško monarhijo in uradnim Avstrijskim cesarstvom po letu 1804.
- Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS), Avstrija. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), zlasti § 16, veljaven od 1. januarja 1812. Za prirojene pravice, pravno osebnost ter izrecno zavrnitev suženjstva in Leibeigenschaft v območju veljavnosti zakonika.
- Bundeskanzleramt Österreich. Gradivo o listini Ostarrichi iz leta 996. Za etimološko opombo o imenu Österreich, ne kot razlago politične strukture leta 1812.
- Melik, Vasilij. »Ilirske province v slovenski zgodovini.« *Zgodovinski časopis* 40, št. 4 (1986). Za slovenski pogled na francosko upravno obdobje.
- Mugerli, Marko. »Napoleon in kranjski konji.« *Zgodovina za vse* 12, št. 2 (2005). Za konkretne materialne in vojaške obremenitve prostora.
- Anonimna zasebna družinska kronika vzhodne Štajerske. Neobjavljeno gradivo; uporabljena samo kot mikrohistorični primer malega kmečkega gospodinjstva, hišnih števil, dednega zakupa in katastrskega merila leta 1825. Posamezen primer ni uporabljen kot reprezentativna statistika dežele.

Prusija, Francosko cesarstvo, italijanski prostor, Španija in Združeno kraljestvo

- German History in Documents and Images. »The Prussian October Edict of 1807« in »The Prussian Regulation Edict of 1811«. Za odpravo osebnega tlačanstva, pravni prehod k svobodnim osebam ter ločeno vprašanje pretvorbe kmečkih posesti in obveznosti.
- Fondation Napoléon. Gradiva o 134 departmajih Francoskega cesarstva leta 1812 in o prefekturi pod Konzulatom in Cesarstvom. Za centralizacijo, departma, prefekta, davke, policijo in nabor.
- Fondation Napoléon. Biografsko gradivo o Eugène de Beauharnaisu in Kraljevini Italiji. Za upravne reforme in sodelovanje italijanskih enot v kampanji v Ruskem cesarstvu leta 1812.
- Library of Congress. Constitution of the Spanish Monarchy, Enacted in Cádiz on March 19, 1812. Za nacionalno suverenost, delitev oblasti in liberalno reorganizacijo španske monarhije sredi polotoške vojne.
- UK Government. Toponymic Guidelines for the United Kingdom. Za zgodovinsko državno ime United Kingdom of Great Britain and Ireland po Aktu o uniji 1801.
- The National Archives (UK). »The proclamation of Ned Ludd« in izobraževalno gradivo o luditskih protestih. Za širjenje protestov leta 1812, delovne razmere in represivni odziv države.
- U.S. National Archives in U.S. Naval History and Heritage Command. Gradiva o impressment in vojni leta 1812. Za pomorsko prisilo, trgovino in širši napoleonski kontekst anglo-ameriškega konflikta.

Združene države Amerike, suženjstvo, zahod in vojna leta 1812

- Berlin, Ira. Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. Za razvoj različnih suženjskih režimov in vsakdanje življenje zaslužjenih skupnosti.
- Kolchin, Peter. Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1987. Ključni primerjalni vir za podobnosti in razlike med ameriškim suženjstvom in tlačanstvom v Ruskem cesarstvu.
- National Archives and Records Administration. Northwest Ordinance (1787). Za pravno ureditev teritorija, pogodbe, lastnino, politično organizacijo in formalno zavezo dobri veri do avtohtonih narodov.
- National Park Service. Gradiva o Slater Millu in zgodnji ameriški tekstilni proizvodnji. Za začetek mehaniziranega predenja v Novi Angliji, otroško delo in prehod od gospodinske k industrijski proizvodnji.
- National Park Service. Gradiva projekta War of 1812, zlasti o vzrokih vojne, avtohtonih ljudstvih, Tecumsehu in Creek War. Za zahodno širitev, avtohtono diplomacijo in posledice vojne za zemljiško razmerje.
- Office of the Historian, U.S. Department of State. »War of 1812-1815.« Za trgovinsko ozadje, pomorsko prisilo, regionalne interese, zahodno širitev in ozemeljsko vprašanje.
- Taylor, Alan. The Civil War of 1812: American Citizens, British Subjects, Irish Rebels, & Indian Allies. New York: Knopf, 2010. Za regionalno, obmejno in večidentitetno razumevanje vojne.
- U.S. Census Bureau. 1810 Census Historical Facts. Za skupno prebivalstvo leta 1810 in število zaslužjenih prebivalcev.
- White, Richard. The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. Za odnose med avtohtonimi političnimi skupnostmi, imperiji in ameriško republiko v območju Velikih jezer.

Nova Španija (Mehika), Španija in ZDA

- Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH). Gradiva o Cuautli in obleganju leta 1812. Za logistično, vojaško in socialno dimenzijo Morelosovega odpora v Novi Španiji.
- Library of Congress. The Mexican Revolution and the United States, razdelek »Independence from Spain to President Porfirio Díaz«. Za razvoj upora od Hidalga do Morelosa, stike z ZDA in politično preoblikovanje Nove Španije.
- Office of the Historian, U.S. Department of State. Gradiva 1801-1829 o napoleonskih vojnah, vojni leta 1812 ter pridobitvi Floride. Za razmerje med ameriško širitvijo, špansko oblastjo, Združenim kraljestvom in evropskim vojnimi kontekstom.
- Texas State Historical Association, Handbook of Texas. »Gutiérrez-Magee Expedition.« Za mejno odpravo leta 1812-1813 v španski Teksas in preplet mehiških uporniških ciljev, ameriških prostovoljcev ter neenotne državne politike.

- North, Douglass C. »Institutions.« Journal of Economic Perspectives 5, št. 1 (1991): 97-112. Za primerjavo institucionalnih dediščin britanske in španske Amerike ter za opozorilo, da razvojne poti izhajajo iz pravil, izvrševanja in zgodovinsko nastalih spodbud, ne iz domnevnega »nacionalnega značaja«.

Opomba o metodi

- Literarna interpretacija v eseju izhaja iz Vojne in miru in sekundarne tolstojevske literature. Primerjalne trditve o Ruskem cesarstvu, ukrajinskih deželah, Avstrijskem cesarstvu, napoleonski Evropi, Združenem kraljestvu, ZDA in Novi Španiji so utemeljene na zgodovinopisju, pravnih virih in institucionalni literaturi. Sodobne teorije institucij, časa, birokracije, ideologije in svobode so uporabljene kot analitična merila; zgodovinske razlike med tlačanstvom, suženjstvom, zemljiškimi obveznostmi in meznim delom ostajajo del same razlage.